

# Logori i izbjeglice u Agambenovoj političkoj teoriji

---

**Kotlar, Barbara**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2019**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:977481>

*Rights / Prava:* [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-07-25**



*Repository / Repozitorij:*

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)



Sveučilište u Zagrebu  
Fakultet političkih znanosti  
Diplomski studij politologije

Barbara Kotlar

**LOGOR I IZBJEGLICE U AGAMBENOVJ  
POLITIČKOJ TEORIJI**

**DIPLOMSKI RAD**

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu  
Fakultet političkih znanosti  
Diplomski studij politologije

Barbara Kotlar

# **LOGOR I IZBJEGLICE U AGAMBENOVJ POLITIČKOJ TEORIJI**

**DIPLOMSKI RAD**

Mentor: izv. prof. dr. sc. Enes Kulenović

Studentica: Barbara Kotlar

Zagreb, Rujan 2019

## Izjava o autorstvu i poštivanju etičkih pravila u akademskom radu

Izjavljujem da sam diplomski rad Logor I izbjeglice u Agambenovoj političkoj teoriji, koji sam predao/la na ocjenu mentor izv. prof. dr. sc. Enesu Kulenoviću, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Barbara Kotlar

# Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Izbjeglice.....	6
2.1. Izbjeglice i ljudska prava u teoriji Hanne Arendt .....	6
2.2. Izbjeglice u Agambenovoj teoriji.....	10
2.3. Biopolitika.....	18
3. Logor.....	21
3.1. Logor u teoriji Hanne Arendt.....	21
3.2. Logor u Agambenovoj teoriji.....	23
3.3 Logori 21. stoljeća .....	26
3.3.1 Guantanamo .....	26
3.3.2 Izbjeglička kriza u Europi.....	27
3.3.3 Logori Trumpove administracije .....	34
4. Kritika Agambenove teorije.....	37
5. Zaključak.....	43
6. Literatura.....	47
Sažetak .....	53

## 1. Uvod

Giorgio Agamben jedan je najznačajnijih talijanskih filozofa danas. Piše o nizu tema, o političkoj teoriji, estetici, lingvistici, književnoj teoriji, teologiji i umjetnosti. Rođen 1942. godine, doktorirao je pravo i filozofiju na Sveučilištu Sapienza u Rimu na temu političke teorije Simone Weil. Predavao na više sveučilišta tokom svoje akademske karijere, na Università di Macerata, Università Verona, Collège Internationale de Paris, Università della Svizzera Italiana, Università Iuav di Venezia, New School u New Yorku i The European Graduate School. Na njegovu misao utjecali su Walter Benjamin, Hegel, Aristotel, Martin Heidegger, Michael Foucault, Carl Schmitt, Hannah Arendt i Sigmund Freud kao i mnogi drugi mislioci.

Do 90-ih godina najviše se bavio jezikom, metafizikom i estetikom, a u 90-im godinama aktualna politička zbivanja u Italiji počinje zauzimati njegovu pažnju. U to doba živi u Parizu i nalazi se u filozofskim krugovima s prijateljima kao što su Jacques Derrida, Jean-Luc Nancy, Guy Debord, Antonio Negri i Paolo Virno, pa se u njegovom radu oni često spominju i međusobno polemiziraju. Njegov dotadašnji filozofski interes je ostao prisutan u njegovim političkim teorijama, povezuje jezik, estetiku i metafiziku sa pitanjima života, smrti, društva i povijesti (Ek. 2006). Njegove ideje o politici, društvu, golom životu i logoru su one kojima će se baviti ovaj rad, specifično one obrađene u njegovim djelima *Homo sacer: suverena moć i goli život*, *Izvanredno stanje*, *Ono što ostaje od Auschwitz: arhiv i svjedok*, te esejima u knjizi *Zapisi o politici: sredstva bez cilja*. Godine 1993. je u jednom od eseja napisao kako je došlo do raspadanja tradicionalnih pravno-političkih kategorija pa je figura izbjeglice postala jedina kategorija kroz koju možemo sagledati političku zajednicu (Agamben, 2015: 15-20). Od Hanne Arendt preuzima ideju izbjeglice kao figure koja označava krizu koncepta ljudskih prava u trenutku kada se kada joj ostane samo vlastiti život i ništa drugo.

U ovom aspektu njegove teorije Arendt mu je jako važna. Preživljavanje totalitarnih metoda koja je ona predvidjela, on pronalazi u izvanrednom stanju za koje, kao i Benjamin, smatra da je postalo permanentno. Logoru kojeg je Arendt prikazala u *Izvorima totalitarizma* on dodaje biopolitičku perspektivu za njegovo razumijevanje, te ga razumije kao prostornu manifestaciju izvanrednog stanja koja se pojavljuje kada ono postane permanentno. Ono je mjesto nerazlikovanja prava i

činjenice, mjesto u kojemu je doista sve moguće i kojemu se pronalazi naj snažnije djelovanje biopolitike. On ide toliko daleko da tvrdi kako su svi logori isti, nazivali se oni tako ili ne, i danas ih ima mnogo (Agamben, 2006). Ovako radikalne ideje zaokupile su pažnju mnogih drugih teoretičara jer govore o nepovratnoj krizi liberalnih demokracija i prozivaju ih da danas vode logora koji su jednaki onim nacističkima. S obzirom na trenutno stanje ljudskih prava, broj izbjeglica u svijetu i postojeći broj struktura koje bi Agamben nazvao logorima, ove ideje su i dalje aktualne.

Iako kretanja izbjeglica nikad nisu prestala, izbjeglička kriza u Europi počela je 2015. godine kada se njihov dolazak iznimno povećao. Države Europske Unije nisu se pokazale spremne na takav izazov i situacija se prozvala krizom koja još uvijek traje iako trenutno ne zauzima toliko pažnje u medijima i javnoj sferi. Ova situacija se svakako pokazala kao izvanredno stanje, bilo ono službeno proglašeni ili ne, za većinu Europskih država. Uznemirenost je vladala Europom dok su izbjeglice nastavile dolaziti, povlačeći pitanja mnogih jesu li oni izbjeglice ili imigranti, treba li ih primiti, zabraniti im ulazak, rasporediti ih ili deportirati. Kao i prije u povijesti, neki od mehanizama nošenja sa njima bili su repatrijacija i ilegalno prebacivanje izbjeglica u druge zemlje (UNHCR, 2019b). Još jedno od rješenja koje se odmah uspostavilo je pritvaranje u izbjegličke kampove, odnosno logore, do razrješenja njihove situacije u budućnosti. Dok takvi logori postoje u Europi već dugi niz godina izbjeglička kriza ih je umnogostručila. Švicarski istraživački centar za pritvaranje izbjeglica danas broji 378 izbjegličkih logora i pritvornih centara za njih u Europi danas (Global Detention Project, 2019). Ovo su samo neki od prostora koje bi Agamben nazvao logorima, no već i ovdje uviđamo kako je njihov broj značajan.

SAD je otvorio Gauntanamo zatvorenički logor na Kubi nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. godine u New Yorku. Fizički je postavljen izvan američke pravne jurisdikcije i u njega se zatvara bilo tko koga američka država osumnjiči za terorizam, bez optužnice i bez suđenja, i to ljudi koji nikad nisu ni kročili u SAD. Ovaj logor je još uvijek otvoren i već po samom kratkom opisu zvuči kao nešto što se može opisati kao fizička manifestacija izvanrednog stanja (Global Detention Project, 2016). Uz ovo, SAD, kao i Europa, ima običaj pritvarati svoje izbjeglice. 2017. godine ovo je eskaliralo kada je Trump objavio politiku nulte tolerancije prema ilegalnoj imigraciji, u koji je uključio i tražitelje azila. Njih se stoga sada po dolasku u SAD odmah uhiti,

razdvoji od njihove djece ako ju imaju, zatvori i što prije deportira (Frelick, 2018). Osim što se zatvara veliki broj izbjeglica, ova politika namjerno pogađa obitelji i u njoj se jasno vidi snažno biopolitičko nastojanje kontrole populacije. Uz to, s obzirom na užasne uvijete na mjestima na koja se ove izbjeglice zatvaraju i izvješća o mučenjima zatvorenika Guantanamo ovdje je potrebno istražiti stvara li se u njima goli život kao što to misli Agamben.

Ukoliko je Agamben u pravu i svi prostori jesu manifestacija izvanrednog stanja koje provodi snažnu biopolitiku i pretvara ljude u logorima u goli život, konačno ih svodeći na žive leševe, onda je izvanredno stanje permanentno i biopolitika je preuzela kontrolu nad svim aspektima društva. Prema tome, liberalne demokracije su u dubokoj krizi iz koje nema povratka i biti će nužno kompletno srušiti državu i stvoriti nešto novo kako bi se spasilo čovjeka. U ovom će se radu stoga nastojati proučiti trenutnu situaciju logora i izbjeglica na Zapadu koristeći se Agambenovim teoretskim kategorijama. Cilj ovoga rada je kroz ovakvu primjenu njegove teorije pokušati ju preispitati kako bi se pokazalo koliko ona zaista opisuju trenutnu situaciju u svijetu. Uz to, primjena Agambenovih ideja logora i izbjeglica na ove suvremene slučajeve također će doprinijeti i boljem razumijevanju njihove stvarne situacije.

Ako su se tradicionalne pravno-političke kategorije raspale, izvanredno stanje je permanentno, državu i pravo nije moguće spasiti i izbjeglica je postala središnja kategorija za promišljanje političke misli danas, onda ovo ima značajne implikacije za blisku budućnost cijeloga svijeta. Totalitarne metode prijete svima i potrebna je radikalna revolucija za spas čovječanstva. No ako Agamben nije u pravu onda revolucija ili kraj čovječanstva nisu nešto čega se moramo bojati, ili barem ne iz ovih razloga. Ukoliko je pak samo djelomično u pravu onda moramo skrenuti više pažnje na one probleme koji dovode do postojanja totalitarnih elemenata u našem društvu i poduzeti sve što je u našoj moći kako bi ih uklonili i spriječili njihovo ponovno pojavljivanje.

U ovom radu najprije će se izložiti rad Hanne Arendt o izbjeglicama i ljudskim pravima jer Agamben svoje razumijevanje ovoga gradi direktno iz njezine teorije. Nakon toga će se detaljno razraditi Agambenovo razumijevanje izbjeglica i uz nju povezanih fenomena homo sacra i izvanrednog stanja, te njegovo poimanje biopolitike, kako se ono razlikuje od biopolitike Foucaulta i prikazati njezino postojanje u nacionalsocijalizmu. Potom će se u idućem dijelu



ponovno najprije ukratko izložiti pisanje Arendt o logorima, a zatim Agambenovo. Nakon toga će se prikazati i analizirati Guantanamo, Europska izbjeglička kriza i Logori Trumpove administracije kao tri najistaknutija primjera suvremenih logora na Zapadu. U posljednjem dijelu rada izložiti će se kritika Agambenove teorije kao takve i u pogledu ovih suvremenih logora kako bi se ustvrdilo koliko su njegove teoretske kategorije primjenjive na suvremenu situaciju.

## 2. Izbjeglice

### 2.1. Izbjeglice i ljudska prava u teoriji Hanne Arendt

Hannah Arendt jedna je od najvećih teoretičarki 20. stoljeća koja je dala veliki doprinos političkoj teoriji, te tako i teoriji Giorgia Agambena u njegovom razumijevanju figure izbjeglice, odnosno, homo sacera i logora. Stoga, nužno je prvo izložiti dijelove njezine teorije na kojima Agamben gradi svoju. U svojoj knjizi *Izvori totalitarizma* u poglavlju Propadanje nacionalne države i kraj prava čovjeka ona daje oštru kritiku ljudskih prava. Objašnjava kako je Prvi svjetski rat nepopravljivo uništio europsku zajednicu naroda i time pokrenuo nezaustavljivu lančanu reakciju. Uništena je cijela klasa sitnih radnika, nezaposlenost je pogodila sve slojeve društva, nastale su cijele skupine ljudi koje su ostale bez države i postale obespravljene svjetski ološ. Bez države na njih se pravila više nisu odnosila i tako su ostali upravo bez onih prava za koje se mislilo da su neotuđiva, postali su iznimke od pravila. Manjine i osobe bez državljanstva unijele su potpuno novi element dezintegracije u propadajućem stanju nacionalnih država u Europi između dva rata (Arendt, 2015: 261-263).

Arendt najprije izlaže problem ljudi koji su ostali bez državljanstva. Jedan je važan razvitak prava prethodio njihovoj masovnoj pojavi. Bili su to ugovori o manjinama koje je jamčila Liga naroda koji su po prvi put označavali manjine kao nekoga tko živi izvan normalne pravne zaštite što je potvrdilo da samo pripadnici nacije mogu biti građani i tako imati zaštitu svojih prava. Arendt smatra kako je ovo bilo izrazito loše rješenje koje je u stvari pripadalo jednom prošlom, prijeratnom vremenu i bilo neprimjereno za prostor u kojem je trebalo riješiti problem. Nastojao se održati *status quo* tamo gdje to uopće nije bilo moguće, te je u tom procesu potpuno ignorirano 25% europskog stanovništva. Za manjine kaže da su napola bez državljanstva, a sve ovo je imalo

i značajne posljedice i za problem ljudi bez državljanstva koji je naglo rastao. Ratne izbjeglice i izbjeglice koje su nastale uslijed revolucija postale su masovna pojava dok su države između dva svjetska rata donosile zakone kojima su se mogli riješiti ogromnog broja stanovnika odjednom. Internacijski logor postao je redovno rješenje problema njihovog postojanja. Da se njihov problem htio ignorirati pokazuje i promjena terminologije iz osobe bez državljanstva u raseljene osobe. Njihovi rastući brojevi doveli su do ukidanja one jedne pravne institucije koja se na njih mogla primjenjivati – prava azila (Arendt, 2015: 264-273).

Ono što je potom šokiralo Europu, kaže Arendt, bilo je shvaćanje da se njihov problem ne može riješiti ni repatrijacijom ni naturalizacijom. Izbjeglice su zadržale vezanost za svoju nacionalnost, a i kad se pojavio tako masovan broj zahtjeva za naturalizacijom s kojom se birokratski aparat nije mogao nositi pa su se panično počele poništavati i prethodne naturalizacije. Nadalje, za njih nije bilo ni zemlje gdje ih se moglo deportirati što je dovelo do ilegalnih deportacija. U međuvremenu, sve međunarodne rasprave o ovom problemu svodile su samo na pitanje deportacije umjesto uspostavljanja pravnog statusa za te ljude. Tako je izbjeglicama kao jedini način postojanja dijelom pravnog sustava ostao kriminal koji ih čini priznatom iznimkom od pravila. No dok se na njih zakon nije primjenjivao, država je odlučila povjeriti taj problem policiji što ju je učinilo neovisnim autoritetom koja je zatim odigrala važnu ulogu u totalitarnim režimima (Arendt, 2015: 274-281).

Prema Arendt, ništa ne pokazuje problematiku ljudskih prava bolje od pitanja izbjeglica. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina po prvi je put uspostavila kako izvor Zakona treba biti sam čovjek, a ne božanska sila i društveni običaji koji su se uspostavili kroz povijest. Ova emancipacija čovjeka značila je kako ona prava koja su do tada bila garantirana izvan političkog poretka kroz vjerske i društvene sile, kao što je to bila recimo jednakost svih kršćana pred Bogom, više nisu bila garantirana. Ova nova prava počivala su na apstraktnom ljudskom biću i brzo su se izmiješala sa pitanje nacionalne emancipacije što je odmah postalo jasno manjinama i ljudima bez državljanstva. Od trenutka stvaranja Deklaracije o pravima čovjeka i građanina ljudska su se prava uspostavila kao neotuđiva, sa čovjekom kao njihovim izvorom i konačnim ciljem, ali su se i poistovjetila sa pravom naroda unutar europskih nacionalnih država. U praksi ona su se pak pokazala kao neprovediva što su prvi otkrili ljudi bez državljanstva i manjine kad su na vlastitoj koži shvatili kako ovo vezanje ljudskih prava za nacionalna prava građana dovodi do toga da

gubitak državljanstva sa sobom nosi gubitak ljudskih prava. Ljudi bez državljanstva ne samo da su izgubili svoj dom nego i mogućnost nalaženja novoga jer se gubitak pravnog statusa u svojoj zemlji pokazao gubitkom i u svim drugim zemljama. U konačnici se stoga ugrožava i njihovo pravo na život u onom trenutku kada postanu suvišni, kada ih više nitko ne traži. Arendt kao fundamentalno lišavanje ljudskih prava vidi upravo to lišavanje ljudi njihovog mjesta u svijetu koje njihova mišljenja i djelovanja čini učinkovitima i značajnima (Arendt, 2015: 283-289).

Arendt govori o postojanju prava na imanje prava jer to je ono što se uvriježilo u 20. stoljeću kada je globalna politička situacija dovela do takvog stanja ljudi bez državljanstva. Gubitkom ljudskih prava ne gube se samo neka posebna prava, gube se osnovne značajke ljudskog života – relevantnost mišljenja i gubitak ljudskih odnosa. Napominje kako su za razliku od njih čak i robovi pripadali nekoj zajednici. Tek kada se čovječanstvo potpuno organiziralo postalo je moguće protjerivanje ljudi iz čovječanstva. Pritom, upravo je čovječanstvo ono koje bi trebalo jamčiti pravo na imanje prava svakom čovjeku jer se čovjek emancipirao ne samo od povijesti nego i od same prirode (Arendt, 2015: 289-290). Nažalost, Arendt tvrdi kako je upitno je li to uopće moguće jer sasvim je moguće „...da će jednog lijepog dana visoko organizirano i mehanizirano čovječanstvo posve demokratski – naime odlukom većine – zaključiti da bi za čovječanstvo kao cjelinu bilo bolje likvidirati neke svoje dijelove.“ (Arendt, 2015: 291).

Arendt jasno govori kako nam je 20. stoljeće pokazalo da u samom golom čovjeku svijet nije vidio ništa sveto. Ljudi bez državljanstva i ljudi u logorima dokaz su mogućnosti regresije civilizacije. Ljudi se ne rađaju jednaki već to postaju tek kao članovi skupine koji si uzajamno jamče jednaka prava. Razvijena društva su ljudskom organizacijom stvorila jednakost u javnoj sferi, a pritom su u privatnoj sferi ostavili sve ono što ljude čini jedinstvenima i drugačijima jednih od drugih. U toj javnoj sferi jednakih odvija se politika koja stvara i oblikuje svijet među sebi jednakim ljudima. Ljudska jedinstvenost ovdje se pretvara u ograničenje političkog djelovanja. Iz toga izrasta čežnja za homogenošću u zajednici, te se svakog tko se od tog homogenog tijela razlikuje nastoji se izbaciti iz političkog djelovanja. Ti izbačeni ljudi tada nemaju ništa osim toga što ih čini različitima – drugi jezik, boju kože, religiju ili neku drugu razliku. No ta razlika, jedino što oni imaju, ostaje potpuno beznačajna kada je čovjek lišen svih prava jer bez mogućnosti govora nema ni izražavanja. Privatna sfera stoga postaje prijetnja javnoj sferi, odnosno jedinstvenost

jednakosti, jer gdje god se prva susretne sa drugom podsjeća čovjeka na njegovo ograničenje u stvaranju svijeta. Gdje god potonja potpuno preuzme društvo civilizacija nestaje što su nam pokazale totalitarne države. Prijetnja civilizaciji sada dolazi iznutra upravo kroz stvaranje obespravljenih ljudi (Arendt, 2015: 292-295).

Interes Hanne Arendt za izbjeglice unutar filozofije i svijeta proizašao je iz njezinog privatnog života. Kao studentica filozofije u Njemačkoj nije se interesirala za politiku niti njome bavila, no 1933. godine sa paleži Reichstaga počinje osjećati političku odgovornost kao Židovka i započinje sa djelovanjem protiv nacista. Iako se nije deklarirala kao cionistica najprije počinje djelovati u cionističkoj organizaciji je jedino za taj pokret smatrala kako ima dovoljno spremnosti za snažno djelovanje. U početku je držala predavanja, pisala o antisemitizmu u Njemačkoj za inozemstvo, te skrivala one koje su se krili od novog režima. Nakon vlastitog uhićenja i sama bježi iz Njemačke, te pronalazi utočište u Parizu. Tu se bavi dobrotvornim radom, pomaže izbjeglicama, radi i sa djecom izbjeglica kojima pomaže da odu u Palestinu, no ni u jednom trenutku se ne prestaje baviti intelektualnim radom. Piše o trenutnim događanjima, antisemitizmu i židovskom pitanju. 1939. godine Hannah Arendt ostaje bez državljanstva, a uskoro nakon i sama završava u logoru Gurs u Francuskoj (Brundy, 2008). Ovo iskustvo logora i života bez državljanstva ostavilo je snažan utisak na njezin život i njezin intelektualni rad. Ona je sama iskusila kojom brzinom ljudi gube sva svoja prava onog trenutka kad ostanu i bez državljanstva, te kako je to pripadati cijeloj jednoj manjinskoj skupini kojoj istrebljenjem prijete totalitarizam.

1943. godine u *Menorah Journal* objavila je jedan kratki članak s naslovom *We refugees*. U ovom tekstu ona daje jedan vrlo osoban prikaz vlastitog iskustva židovskih izbjeglica, no ne izražava ga samo osobno, već zaista kao teoretičarka. Iako piše da ne voli kad se nazivaju izbjeglicama, mora napomenuti kako su upravo židovske izbjeglice promijenile značenje tog pojma. Dok je prije bila riječ o ljudima koje su tražile utočište zbog nekog svog čina ili političkih stavova, sada su izbjeglice svi oni koji su u novu zemlju došli bez ikakvih sredstava i ovise o pomoći izbjegličkih odbora. Oni su izgubili svoj dom, posao i jezik, Arendt je čak bila izgubila i svoj doktorat, te im je savjetovano da zaborave sve što su prošli, svoja iskustva iz logora, svoje prijatelje i obitelji koji su u njima umrli. Uz sve ovo oni su ipak zadržali optimizam i spremno naučili novi jezik i zaboravili sve što su im rekli da zaborave.

Arendt dalje piše kako se u pozadini tog optimizma skriva nešto vrlo loše, jer zajedno s tim optimizmom uočava i visoku stopu samoubojstva među Židovima, njihovu spremnost na smrt nakon što su svjedočili užasima gorima od smrti a da pritom nisu pronašli ideal viši od života. Ovaj poludjeli optimizam posljednji je pokušaj preživljavanja, pronalaska onog životnog standarda kojeg su nekad imali i više ga ne mogu vratiti. Postajući izbjeglicama osjećali su se kao da su izgubili pravo na poveznicu sa židovskim društvom. Ovi nereligiozni Židovi razočarani u sebe potihom nestaju iz svijeta samoubojstvom. Ostali cijelo vrijeme pokušavaju sakriti svoju prošlost kako ih u ovom novom društvu nitko ne bi prepoznao. Dok su se prvo pretvarali da su Francuzi, a kasnije Amerikanci, zaista i jesu postali lojalni građani Francuske, i to toliko lojalni da nisu kritizirali francusku vladu pa i kada ih je ona odlučila zatvoriti postajući tako po prvi put u povijest dobrovoljni zatvorenici (Arendt, 2007: 267-270)

Arendt na kraju ovog članka slikovito opisuje jednog židovskog izbjeglicu – tzv. gospodin Cohen koji je bio 150% njemački patriot dok tamo nije postao nepoželjan. Pronašavši utočište u Pragu on postaje 150% češki patriot, a onda kada je češka vlada pod nacističkim pritiskom počela protjerivati Židove on bježi u Austriju gdje ponovno postaje potpuni austrijski patriot kako bi se prilagodio novom društvu. Nakon invazije on bježi u Francusku gdje iako ne dobiva papire već ekspertno preuzima francusku povijest i smatra se 150% Francuzom. Arendt kaže kako dokle god se g. Cohen ne odluči biti ono što doista je, Židov, on će proći još brojne takve identitetske promjene. Ovaj primjer pokazuje tu želju za tim da ne budu Židovi, i da ne budu izbjeglice iz razloga što su izbjeglice Židovi. No ovaj suludi trud teško je osuditi jer bivanje ničim osim Židovom ne daje čovjeku nikakav pravni status. Bivanje ničim osim ljudskim bićem je nešto izrazito opasno, ostavljajući se na milost društvenoj diskriminaciji koja sada može ubiti čovjeka bez da prolije kap krvi. Ipak, nakon drugog svjetskog rata politika postaje otvorena i za Židove, oni mogu ispisivati povijest zajedno sa svim drugim narodima (Arendt, 2007: 271-274).

## 2.2. Izbjeglice u Agambenovoj teoriji

Agamben svoje razumijevanje izbjeglica i problematike ljudskih prava gradi upravo na ovoj podlozi koju je postavila Arendt jer smatra kako danas nije nimalo manje relevantna. Upravo iz njezinog teksta *We refugees* preuzima tu novu paradigmu nove povijesne svijesti u kojoj izbjeglica

preuzima središnju ulogu. Iako je tekst napisan 1943. za Agambena je on i danas izuzetno aktualan jer onaj problem koji je Arendt opisala u *Izvorima totalitarizma* kao nešto što se desilo s Prvim svjetskim ratom, propadanje nacionalnih država, što je također povuklo i postojeće pravno-političke kategorije za sobom, također je i dalje aktualan problem. Stoga se raspadaju tradicionalne kategorije čovjeka i građanina, pa izbjeglica danas ostaje kao jedina kategorija za viđenje političke zajednice prema Agambenu. Više nije moguće baviti se političkom filozofijom koja polazi od samo čovjeka i građanina nego ju je potrebno ponovno razraditi sa izbjeglicom kao središnjom kategorijom.

Pri ovome, kao i Arendt, sagledava najprije povijest izbjeglica u dvadesetom stoljeću i u zakonima o denaturalizaciji i denacionalizaciji i brojnim ljudima bez državljanstva koje su oni stvorili, vidi potvrdu napuštanja kategorija naroda i državljanina. Ipak, dok on figuru izbjeglice smatra centralnom figurom moderne političke povijesti, ona je ljudima problematična zato što dovodi u krizu izvornu fikciju suvereniteta jer raskida identitet između čovjeka i građanina, rođenja i nacionalnosti. Rješavanje problema izbjeglica ispostavilo se nemogućim za države-nacije i međunarodne organizacije koje se pozivale na ona neotuđiva prava čovjeka, upravo zbog nejasnoće oko upisivanja samog koncepta života u pravno-politički poredak što se jasno pokazalo iz toga što je upravo figura izbjeglice označila krizu koncepta ljudskih prava. Problem izbjeglica je sa država i međunarodnih organizacija poput vrućeg krumpira prebačen u ruke humanitarnih organizacija i policije. Razumijevanje statusa izbjeglice kao nešto što postoji isključivo kao privremeno jasan je pokazatelj nepostojanja mjesta za čovjeka kao takvog unutar nacije-države. Jasno je kako propadanje nacionalnih država znači i nestanak ljudskih prava (Agamben, 2015: 20-23).

Deklaracija o pravima čovjeka i građanina u svom prvom članku uspostavila je goli prirodni život kao nositelja prava, a odmah zatim, u drugom članku, taj goli život zamijenila je figurom državljanina u kojoj su prava očuvana. Upravo se tu element rođenja upisao u samo srce političke zajednice, tvrdi Agamben, i tako je nastao prijelaz od kraljeve suverenosti prema nacionalnoj suverenosti. Po prvi put rođenje je postalo nositelj suverenosti, sljedbenik se pretvorio u državljanina i tako prava i danas pripadaju čovjeku samo dokle god je on državljanin. Sada možemo razumjeti kako onda izbjeglica remeti ono trojstvo država-nacija-teritorij i postaje

granični koncept koji dovodi državu-naciju u radikalnu krizu. Izbjeglica je onaj čovjek čija prava nisu prava državljana i tako postaje *sacer* – vezan sa smrću, te postaje prvi stanovnik logora (Agamben, 2015: 22-26, Agamben, 2006: 109-115) .

Homo sacer je figura rimskog prava u kojoj se po prvi put svetost povezuje sa životom. On je goli život kojeg se smije ubiti, a ne smije se žrtvovati (Agamben, 2006: 66). Ova figura je iznimna u svakom smislu te riječi i jedan je od temeljnih pojmova Agambenove teorije, te zahtijeva posebno objašnjenje kako bi se mogla razumjeti kao zasebna figura i njezina važna povezanost sa suvremenim izbjeglicama. No najprije se mora razjasniti pitanje života uopće kako bi se mogao razumjeti goli život.

Agamben su okreće starim Grcima koji nisu imali samo jednu riječ za život već su ga razdvajali na *zoe* i *bios*. *Zoe* označava čisto življenje koje pripada ljudima, životinjama i bogovima, dok se *bios* odnosi na neki način življenja koji je specifičan pojedincu ili grupi. Iz *biosa*, odnosno političkog života, Agamben izvodi izraz forma-života kojim označava život koji je neodvojiv od svoje forme. Načini, radnje i procesi življenja ovdje predstavljaju samu mogućnost života, uvijek zadržavajući taj karakter mogućnosti, te tako uspostavljajući formu-života kao nužno politički život. Platon i Aristotel nikad nisu koristili termin *zoe* jer oni nikad nisu raspravljali o samom prirodnom životu već su uvijek raspravljali o načinu življenja<sup>1</sup>. Puko življenje nije nešto što svoje postojanje pronalazi u polisima nego biva u *oikosu* kao život koji se u toj sferi reproducira. No u moderni se prirodni život (*zoe*) politizira suverenom moći u njezinom hobsijanskom razumijevanju, pa se upravo u tom prepuštanju prirodnog života bezuvjetnoj moći smrti suverena pojavljuje goli život. Goli život stoga nije ni *zoe* ni *bios*, već politizirani oblik prirodnog života. Izložen smrti, ponajviše u pogledu suverene moći, on je za Agambena glavni protagonist današnje politike jer postaje skriveni temelj suverenosti i dominantna forma života svugdje. Njega se uvijek pretvara u iznimku s tim da ga se istovremeno uključuje u život grada (Agamben, 2015: 11-14; Agamben, 2006).

---

<sup>1</sup> Iznimka je kod Aristotela korištenje izraza *zoon politikon* kojim definira čovjeka, no Agamben tvrdi kako se u ovom slučaju političnost ne označava atribut živog bića, već se odnosi na specifičnu razliku koja određuje rod *zoon* (Agamben, 2006: 8).

Uključivanje kroz isključenost važna je tema Agambenove teorije. Homo sacer je onaj koji se nalazi izvan ljudske jurisdikcije, a da pritom ne prelazi u božansku. Isključen je iz svijeta ljudi i svijeta bogova i tako postaje dvostruka iznimka koja je, opet dvostruko, zahvaćena upravo kroz svoje isključenje. Agamben povezuje ovu sferu ljudskog djelovanja koja je uključena samo kao iznimka sa onime što naziva suverenom iznimkom koja se pokazuje u paradoksu suverenosti. Riječ je o tome kako se suveren legalno nalazi izvan zakona što pokazuje kako suverenitet označava granicu pravnog poretka. Iznimka nije potpuno odvojena od norme već s njome uvijek ostaje povezana kroz vlastitu suspenziju. Kako bi se nešto isključilo, nužno je to navesti u samoj normi što ju gotovo paradoksalno uključuje u normu samo kako bi ju isključilo. Odnos iznimke stoga je jasno odnos izopćenja, pa tako i onaj koji je izopćen nije u potpunosti odvojen od poretka već se nalazi na jednoj neobičnoj granici u kojoj nije ni unutar ni izvan poretka. Tako Agamben tvrdi kako snaga zakona leži u tome što drži život u svom izopćenju (Agamben, 2006).

Kao pravna figura homo sacer je živ, ali skoro kao da je i mrtav, on je hodajući primjer golog života koji je upravo svojim isključenjem uključen u poredak. On je iznimka, onaj rijetki čovjek koji je isključen iz društva, a Agamben smatra da je upravo isključenje izvorni politički odnos. Homo sacer tako je snažno povezan sa izvanrednim stanjem jer ono područje nerazlikovanja između unutarnjeg i vanjskog. Ono je suspenzija reda, a ne kaos, ono istovremeno uključuje i isključuje, a Agamben izvanredno stanje povezuje sa odlukom nad samim životom. Suverena moć je ta koja proglašava izvanredno stanje, te proizvodi goli život (Agamben, 2006). Ovaj dio njegove teorije koji se bavi izvanrednim stanjem i suverenitetom koji o izvanrednom stanju odlučuje, pa tako i o golom životu, gradi na teoriji Carla Schmitta.

Carl Schmitt u *Političkoj teologiji* suverena opisuje kao onoga koji odlučuje o iznimci jer upravo iznimka daje suverenu legalnu osnovu. Iznimka, odnosno izvanredno stanje, odnosi se na nekakvu ekstremnu opasnost koja najčešće prijete opstanku same države i njezine pojedinosti nisu nešto što se može predvidjeti i upisati u postojeći pravni poredak. Suveren stoga proglašava izvanredno stanje u trenutku u kojem se sam suveren nalazi unutar pravnog poretka, pa tako on i njegova odluka pripadaju pravnom poretku i nakon proglašenja izvanrednog stanja kojim se efektivno



stavlja izvan pravnog poretka<sup>2</sup> (Schmitt, 2005: 5-7). Upravo u izvanrednom stanju Agamben vidi poveznicu između pravnog poretka i života što postaje još važnije kada se spoji sa Benjaminovim viđenjem izvanrednog stanja kao permanentnog. Agamben, kao i Walter Benjamin, smatra kako je izvanredno stanje postala glavna paradigma vladanja u suvremenim državama, te dalje razrađuje njegovu argumentaciju i kritiku Schmitta.

Transformacija ove izvanredne mjere u tehniku vladanja ostavila je svoj pisani trag u ustavima Zapadnih država, tvrdi Agamben. Pritom je nužno napomenuti kako se ne koriste svi istim izrazom pa se tu mogu pronaći i termini *martial law* i *emergency powers* u anglosaksonskoj doktrini, te hitne mjere i opsadno stanje u Italiji i Francuskoj. Također postoji i podjela na one koji izvanredno stanje reguliraju ustavom i zakonima jer ga poimaju kao dio pozitivnog prava – Francuska i Njemačka, te na oni koji ne rade tu eksplicitnu regulaciju jer ga vide kao nešto izvanpravno – Italija, Švicarska, Engleska i SAD. Agamben ističe i biopolitičko značenje izvanrednog stanja koje se pokazuje u vojnoj odredbi koja je izdana u SAD-u 2001. godine kojom su dozvoljena neograničena pritvaranja svih, pa i onih koji nisu građani, kojih se sumnjiči za terorizam. Ovakvim je brisanjem pravnog statusa pojedinca stvoreno biće koje se ne može imenovati niti igdje svrstati, baš kao što su to bili i zatvorenici nacističkih logora, svedeni na goli život. Tako Agamben smatra kako se izvanredno stanje uopće ne nalazi ni unutar ni izvan pravnog poretka. Suspenzija pravne norme stvara zonu anomalije koja ne gubi vezu sa pravnim poretkom. Pojam nužde tu je tako temelj razumijevanja izvanrednog stanja, a razumijevanje nužde se mijenjalo kroz povijest. Tek se u moderno doba nužda pretače u načelo koje čini osnovu i izvor zakona, no njezino definiranje i tad ostaje problematično jer ona dovodi do odlučivanja o onome što nije pravno odlučivo. Stoga i objašnjenje izvanrednog stanja za Agambena ne može stati samo na objašnjenju nužde (Agamben, 2008a: 9-4)

---

<sup>2</sup> Schmitt napominje kako nije prvi koji je povezo suverenitet sa iznimkom. Još je Jean Bodin uočio kako je suspenzija prava oznaka suvereniteta, te je iz toga izvodio ostale karakteristike, a to je bilo jasno i teoretičarima prirodnog prava sedamnaestog stoljeća jer svaki se pravni poredak bazira na odluci. Svaki koncept pravnog poretka sadrži normu i odluku kao dva pravna elementa ali pravni poredak počiva na odluci, a ne na normi. U izvanrednom stanju odluka se odrješuje svih pravnih normi što prema Schmittu pokazuje superiornost postojanja države nad pravnom normom. Iznimka je neograničeni autoritet koji suspendira pravni poredak, država ostaje dok se pravo povlači. Schmitt smatra kako je iznimka puno važnija od pravila jer je upravo iznimka ono što potvrđuje samo pravilo i njegovo postojanje uopće. Ipak, bitno je naglasiti kako izvanredno stanje nije stanje anarhije jer i dalje opstaje poredak u pravnom smislu koji se samo razlikuje od normalnog. Tako dok norma u iznimci nestaje, sama iznimka opstaje kao mogućnost prava jer su i norma i odluka elementi prava (Schmitt, 2005).

Sintagma snaga zakona odnosi se na one dekrete koje izvršna vlast može biti ovlaštena izdati u situacijama izvanrednog stanja. U ekstremnim situacijama snaga zakona pluta kao neodređeni element kojeg onda mogu prisvojiti i državni autoritet i revolucionarne organizacije. Schmittovo izvanredno stanje pokazalo se kao mjesto najvećeg intenziteta opozicije između norme i njezine realizacije. Tako se onda ovdje u ovim situacijama izvanredno stanje pokazuje kao anomičan prostor kojemu je snaga zakona bez zakona u pitanju. Izvanredno stanje je otvaranje prostora u kojemu primjena i norma pokazuju svoju razdvojenost, a neka čista snaga zakona bez zakona ostvaruje neku normu čija je primjena prethodno bila suspendirana i tako se nemoguća veza stvarnosti i norme uspostavlja kao iznimka (Agamben, 2008a: 47-57).

Kako je nasilje prvotna pravna činjenica, onda je i iznimka izvorna forma prava. Iznimka uvijek ostaje povezana s normom u obliku suspenzije što onda dovodi i do paradoksa suverenosti pa suveren sam sebe legalno postavlja izvan zakona. Bez iznimke nema prava, kaže Agamben u *Homo saceru*. Tek preko uključujuće isključivosti pravo pronalazi svoj život. Iznimka je izborna struktura u kojoj se pravo odnosi na život, te ga uključuje kroz suspenziju. Odnos iznimke je odnos izopćenja, a onaj tko je izopćen više nije unutar ni van poretka (Agamben, 2006: 31).

Iako je Carl Schmitt najprije razradio izvanredno stanje u *Diktaturi*, a zatim i u *Političkoj teologiji*, i ono zaista više nalikuje na moderni totalitarizam nego na demokraciju, Agamben tvrdi kako je moderno izvanredno stanje *iustitium*, a ne diktatura. *Iustitium* je institut rimskog prava koji se koristio u situaciji kada je bila ugrožena republika. To nije bila diktatura ali je označavala suspenziju prava. Postojeći bi magistrati tako dobili novu neograničenu moć koje je do tada bila ograničena pravom. *Iustitium*, odnosno, izvanredno stanje, je praznina, anomičan prostor u kojem se ukidaju javno i privatno, te Agamben kritizira Schmitta jer nije to razumio (Agamben, 2008a: 59-72). Zanimljivo je i kako je *iustitium* nakon Rimske republike izgubio svoje značenje i počeo označavati javno žalovanje. Agamben tvrdi kako ako je suveren živući nomos, onda se anomija i nomos u njemu savršeno podudaraju. Kad suveren umre nastaje prijetnja anarhije te se stoga takva situacija mora ritualizirati i kontrolirati, pretvarajući izvanredno stanje u žalovanje. Stoga vidimo kako je izvanredno stanje ovdje život zakona (Agamben, 2008a: 91-98).

No ako se vratimo nazad na originalnu formulaciju *iustitiuma*, uspostavlja se pitanje moći za proglašavanje *iustitiuma*. On se proglašavao ne sa *imperium* ili *potestas*, već sa povlasticom najsvostvenijom senatu – *auctoritas*. U privatnom pravu ono pripada onome koji intervenira kako bi dodijelio pravnu valjanost činu nekog subjekta koji sam nije mogao ostvariti valjani pravni čin. U javnom pravu ono pak ima ustavnu funkciju. Iako ono nije *postestas*, zajedno sa njim ima binarnu funkciju. To je moć koja suspendira ili reaktivira zakon, te moć proglašavanja *hostisa* gdje je *auctoritas* suspendirao pravni status rimskoga građanina. Zanimljivo je i napomenuti kako je postojanje augustom označavalo vezanje *auctoritasa* za osobu transformirajući njegov život tako da postaje istovremeno privatn i javan, te se ni jedan od ta dva elementa ne može izolirati. Tako je postajanje Führerom zapravo nešto što pripada onome što Agamben naziva biopolitičkom tradicijom *auctoritasa*, a ne pravnoj tradiciji *potestasa*. *Auctoritas* poistovjećuje zakon sa životom. Normu je stoga moguće primjenjivati, pa i suspendirati, jer *auctoritas* proizlazi iz samog života. (Agamben 2008a: 103-118).

Normativnom elementu kojeg znamo kao *potestas*, potreban je onaj anomični element, odnosno *auctoritas*, kako bi se mogao primijeniti, a *auctoritas* se uspostavlja samo u potvrđivanju ili suspenziji *potestasa*. Izvanredno stanje postavlja granicu neodlučnosti između nomosa i anomije, zakona i života. Kad ono postane pravilo “onda se pravno-politički sustav transformira u stroj za ubijanje“ (Agamben, 2008a: 119). Došlo je do krize legitimnosti jer sada zakon dobiva važnost bez značenja, a što zakon ima manje sadržaja to on više prožima sve aspekte društva pa u izvanrednom stanju i najmanje stvari mogu imati ekstremne posljedice. Nužno je napomenuti i kako je u izvanrednom stanju nemoguće razlikovati kršenje zakona od njegovog izvršavanja (Agamben: 2006: 52-57). Agamben smatra kako je nemoguće vratiti se nazad iz permanentnog izvanrednog stanja jer su koncepti države i prava nepovratno narušeni. Pravo je zagušilo ono ljudsko djelovanje koje se jednom nazivalo politikom. Sada je jedino pravo političko djelovanje neksus između nasilja i prava, a pravo je zatočilo ljudsko djelovanje u izvanrednom stanju. Tek je država stvorila goli život, prije nje on nije mogao postojati (Agamben, 2008a: 120-122).

Ovdje je nužno ponovno se vratiti homo saceru jer su njemu spajaju goli život i suverena moć. Naziva se svetim što označava da ga se ne smije žrtvovati ali smije ubiti. Ovaj izraz bio je nejasan čak i samim Rimljanima upravo zbog tog nazivanja svetim, no, tvrdi Agamben, čini se kako je

homo sacer granični pojam rimskog društvenog poretka (Agamben, 2006: 66-68). Za njegovo razumijevanje potrebno je ustvrditi kako postoji razlika između političke i religiozne sfere ovog pojma, a homo sacer znači kako on ne spada niti pod božansko pravo jer ne može žrtvovati, niti pod ljudsko pravo jer se može ubiti. On je dvostruko isključen i tako dvostruko zahvaćen čime dovodi do otvaranje jedne sasvim nove sfere ljudskog djelovanja. Jednu takvu graničnu sferu ljudskog djelovanja Agamben je već objasnio kod odnosa iznimke gdje suveren proglašava izvanredno stanje i u njega uključuje goli život, a iduće nam objašnjava i povezanost te dvije sfere. Potonja je ona suverena sfera u kojoj se može ubiti bez da se počini ubojstvo i ne izvrši žrtvovanje, a svet je onaj život koji je zahvaćen u tu sferu. Prema tome, izvorni učinak suverenosti je prema Agambenu proizvodnja golog života, odnosno života koji se nalazi u tom suverenom izopćenju. Svetost života stoga označava podložnost života moći smrti. "Suveren i homo sacer su simetrične figure na dvije krajnje granice poretka koje imaju jednaku strukturu i korelati su u smislu da je suveren onaj kojemu su svi ljudi potencijalni homines sacri, a homo sacer je onaj spram kojeg su svi ljudi potencijalni suvereni" (Agamben, 2006: 77).

Uključenost svetosti kao forme golog života u pravno-politički poredak Agamben pronalazi i drugdje u povijesti. Pogrebni obredi francuskih kraljeva i rimska figura devotusa dva su takva primjera. Devotus je osoba koja bi uoči velike opasnosti za grad obredno posvetila svoj život zajedno sa životima svojih neprijatelja podzemnim bogovima, te bi zatim krenula u bitku. No ponekad bi devot preživio tu situaciju koja bi onda ispala problematična jer njegov život ostaje između svijeta ljudi svijeta bogova, efektivno postajući homo sacer. Kako bi riješili taj problem manjka smrti koja je poremetila poredak, Rimljani bi spalili kolos koji bi preuzeo mjesto trupla koje nedostaje te bi ga tako ponovno uspostavili. U pogrebnom obredu francuskih kraljeva napravila bi se voštana figura kralja koja se u potpunosti tretirala kao živa osoba dok se konačno ne bi spalila i zaključila žalovanje. Agamben smatra kako se ovo radilo jer je car imao dva života u jednom tijelu, svoj prirodni, ali i sveti život (Agamben, 2006: 82-92). Podsjetimo se da se ubojstvo suverena nikad se nije nazivalo riječi ubojstvo već se zasebno kategoriziralo, a ne može ga se ni žrtvovati u oblicima predviđenim obredom i zakonom, jednako kao i homo sacera. Kako sveti život ne smije postojati unutar grada, njega se otpušta putem spaljivanja voštane figure. Suveren, preživjeli devot i homo sacer su sve situacije u kojim je goli život i preživio smrt i postao nekompatibilan sa ljudskim svijetom, te ga je stoga potrebno ponovno izložiti smrti.

U skandinavskoj i germanskoj antici također se pronalazi figura srodna homo saceru koju, iako ima brojne nazive kao čovjek-vuk, Agamben najradije naziva vukodlak. On je izopćen iz zajednice, nije ni čovjek ni zvijer a živi u oba svijeta iako ne pripada ni jednom. Agamben iz ovoga izvodi svoje razumijevanje Hobbesovog prirodnog stanja tumačeći ga kao stanje u kojem je svatko za svakoga goli život. U njegovoj državi suvereno se nasilje onda utemeljuje na isključujućem uključenju golog života u državu tako što vukodlak ostaje u gradu u samom suverenu, a izvanredno je stanje promjena u suverenu (Agamben, 2006: 94-98). Prema ovome on Hobbesovu teoriju vidi ne kao teoriju ugovora već teoriju izopćenja. Izopćenje je ta sila koja drži dva ranije spomenuta pola suverene iznimke, suverena i homo sacera.

Homo sacer jasno je figura koju kontinuirano pronalazimo kroz povijest od antičkih društava, preko Rimskog carstva, Francuskih monarhija, svjetskih ratova pa do danas. Agamben nikad nije jasno prozvao homo sacera izbjeglicom, niti izbjeglicu homo sacerom, no one su u svojoj povezanosti poput dvije strane istog novčića. Ljudi bez državljanstva koji su ostali bez prava na imanje prava u suvremenom svijetu zaista kao da ne pripadaju ni jednom svijetu. Samim svojim postojanjem oni narušavaju poredak nacije-države i izazivaju nelagodu koja se najbolje rješava smrću, no ovdje nije riječ o jednom rijetkom devotu koji neočekivano preživi svoje bacanje u smrt, već o milijunima ljudi, te sad simbolično spaljivanje kolosa nije dovoljno. Iako ovo naravno ne znači sigurno ubojstvo svake izbjeglice, ono jasno ukazuje kako se novčić samo treba preokrenuti.

### 2.3. Biopolitika

Agamben vidi ekstremni rascjep između ljudskih prava i prava državljana u razdvajanje humanitarnog i političkog. Humanitarne se organizacije danas najviše oslanjaju na nadsudnacionalne organizacije i mehanizme, te stoga prema Agambenu ne mogu razumjeti ljudski život kao goli pa zbog toga one postaju solidarne s onim silama kojima bi se trebale suprotstaviti. Kada se humanitarno odvaja od političkog reproducira se izolacija golog života na kojoj se temelji suverenost, te tu Agamben pronalazi logor kao biopolitičku paradigmu moderne (Agamben, 2006: 116). Foucault je u analizi geneze suverene moći najprije naveo *pater potestas* koji je rimskim očevima davao pravo na raspolaganje životom svoje djece i robova. Ova moć nad životom i smrću

se prema njemu postupno konsolidirala u modalitet biopolitike u moderni – “Moglo bi se reći da je staro pravo *dosuđivanja* smrti ili *ostavljanja* na životu nadomjestila moć *dosuđivanja* života ili *tjeranja* na smrt” (Foucault, 1994: 95). Suverena moć više ne usmrćuje radi zaštite, nego oblikuje populacija radi očuvanja svih, počinje se manipulirati životom, ova moć ga sada umnožava, kontrolira i regulira. Živo tijelo postaje ulog političke strategije, ili, Agambenovim rječnikom, *zoe* ulazi u polis.

Za Agambena je ovo onaj ključni događaj koji je doveo do toga da one stare kategorije na kojima društvo počiva počnu gubiti svoj izvorni smisao. On goli život vidi kao prikrivenu jezgru suverene moći i potvrdu za ovo pronalazi upravo u vukodlaku, odnosno homo saceru. Izvorni politički odnos je *zoe-bios*, odnosno, isključenje-uključenje jer za Agambena u politici čovjek odvaja goli život od sebe dok ga istovremeno zadržava u odnosu sa sobom isključivom uključivosti. Prema ovakvom razumijevanju politike, odnosno biopolitike, njezino rođenje nije nešto što se desilo tek u moderni kako tvrdi Foucault. Agamben nalazi tragove ovog biopolitičkog elementa koji stavlja sam život u pitanje još u samim počecima kolektivnog života. No sada, kada se države susreću sa cijelim masama izbjeglica koje su dodatno erodirale pojmove nacije i države moramo se podsjetiti logora koji je stvoren kako bi nad njima uspostavio kontrolu. Prema Agambenu, kako je goli život jezgra suverene moći, tako je logor postao biopolitički nomos moderne kada je izvanredno stanje postalo pravilo (Agamben, 2006).

Agamben u Engleskom *Habeas Corpus* pravnom aktu nalazi goli život koji je postavljen kao politički subjekt po prvi put u modernoj demokraciji. U središtu moderne demokracije pronašao se *zoe* umjesto *bios*, i to na taj način da se goli život raspršuje, pretvarajući *corpus* u nositelja suverene moći i individualnih sloboda istovremeno. Ovo golo tijelo ne ostaje samo u pravu, već ulazi u filozofiju i znanost pa postupno počinje oblikovati političko tijelo Zapada (Agamben 2006: 109-113). Agamben analizira pojavu biopolitike u moderni u raznim sferama koje je ona obuhvatila kad je naglo izbila na površinu. U jednom pamfletu o potpori eutanazije iz 1920. godine pronalazi jednu od prvih pravnih artikulacija biopolitičke strukture moderne. Pamflet zagovara nužnost odobrenja života koji nije dostojan da se živi. Ovime za sobom povlači donošenje odluke o vrijednosti života kao takvog što uspostavlja granicu iza koje život gubi pravnu vrijednost i može se ubiti bez da se počinu ubojstvo. Svaka politizacija života nanovo redefinira ovu granicu, pa sada

goli život obitava u tijelu svakog čovjeka. Hitlerov program eugenike Agamben tumači kao nastojanje biopolitike nacionalsocijalizma da odlučuju o golom životu. Život koji nije dostajan življenja moderna je inačica homo sacra, no također označava i prijelaz biopolitike u tanatopolitiku<sup>3</sup>, odnosno prijelaz politike života u politiku smrti. U dobu kada je sva politika postala biopolitika, moć izvanrednog stanja da se ubije bez da se počini ubojstvo pretvara se u moć nad odlukom u kojem trenutku život prestaje biti politički relevantan. Život kojeg su deklaracije o pravima emancipirale i proglasile suverenim ovdje postaje ništa doli mjesto događanja suverene odluke. Izvrstan primjer ovoga Agamben pokazuje na komatoznom pacijentu. Smrt se prije svugdje definirala kao prestanak kucanja srca i prestanak disanja, no nakon što se otkrilo kako je moguće uspješno presaditi organe stvoren je pojam moždane smrti. Sada određeni testovi mozga odlučuju je li čovjek koji diše pomoću aparata mrtav ili nije. Čovjek u komi prema Agambenu sad postaje homo sacer jer pripadaju javnoj vlasti koja odlučuje je li živ ili mrtav (Agamben, 2006: 117-124).

U nacionalsocijalizmu njemački narod je bio proglašen živim bogatstvom i to toliko doslovno da je procijenjena njegova vrijednost u markama. Agamben piše kako je eugenika nacizmu postala krucijalna i shvaćena je kao znanost o genetskom nasljeđu što je rezultiralo time da su pojmovi poput rase postali politički. Rasu nije moguće precizno definirati, pa rasizam nije bio precizno definiran aspekt nacističke biopolitike već se provodio kao briga za život naroda. Rasa, kao i policija, u nacizmu postaje politika, te joj postaje nužno kontinuirano mobilizirati život što su jasno pokazali eugenički zakoni koje je donio nacionalsocijalizam. Policija je preuzela na sebe skrb nad svim aspektima naroda tako što se nastoji očuvati zdravlje naroda i eliminirati njegove neprijatelje kako bi se zaštitio. Ovaj jasni prikaz spoja života i politike u izvanrednom stanju (kojeg su nacisti proglasili u veljači 1933. i nikad nisu ukinuli) Agambenu je temeljni argument u tvrdnji da se totalitarizam mora proučavati u kontekstu biopolitike. Paradoks totalitarizma je to da mu postaje nužno neprestano mobilizirati život. Njemu sva politika postaje iznimkom i sav život pretvara u sveti život (Agamben, 2006: 125-130). Iako Agamben jasno pokazuje kako razumije totalitarizam kao inherentno biopolitički i bavi se pitanjima logora, on radi analize onoga što se dešava čovjeku

---

<sup>3</sup> U antičkoj grčkoj mitologiji Thanatos je personifikacija smrti. (The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Thanatos.")

u logoru ali nikada nije napisao detaljnu analizu samoga totalitarizma kao što je to napravila Hannah Arendt.

### 3. Logor

#### 3.1. Logor u teoriji Hanne Arendt

Foucault se bavio biopolitikom no nikad se nije posebno bavio logorima i totalitarizmom koje bi se prema njegovom shvaćanju biopolitike trebalo razumjeti kao krajnju instancu moći koja dosuđuje na život i tjera na smrt. Arendt pak u *Izvorima totalitarizma* nastoji objasniti kako se nešto poput koncentracijskog logora moglo dogoditi, odnosno, kako se specifičan niz različitih elemenata povijesno posložio na način da je nastao totalitarizam. U tri dijela, *Antisemitizam*, *Imperijalizam* i *Totalitarizam*, Arendt iscrpno prikazuje ovaj proces raspada zapadne demokracije. Ideologija, rasa, ekonomska ekspanzija, uključivanje buržoazije u politiku, stvaranje gomile, propaganda, nova organizacija, i tajna policija, neki su od ključnih elemenata koji su zajedno doveli do pojave radikalnog zla u Europi, odnosno, u nacističkoj Njemačkoj i Sovjetskom savezu. Kulminira pokušajem uspostavljanja totalne dominacije nad cijelim čovječanstvom što je moguće samo ako se uništi svaka spontanost u pojedincu i svi ljudi postanu svedivi na potpuno predvidi skup ponašanja koji se može kontrolirati poput automatiziranih strojeva.

Arendt smatra kako je temeljno uvjerenje totalitarizma da je sve moguće. Logori su laboratoriji koji služe dokazivanju tog načela, oni su središnje institucije totalitarne organizacijske moći. Istinsko razumijevanje toga da je sve moguće je za normalnu osobu gotovo nemoguće, jer ono što bi nazvali zdravim razumom nam ne dopušta da zaista povjerujemo u to. Ne možemo povjerovati u zločin takvih razmjera, ne možemo primijeniti postojeće koncepte ubojstva i smrti na masovnu proizvodnju leševa, ne možemo razumjeti čovjeka čija je psiha potpuno uništena iako njegovo tijelo nije. Čak ni onaj koji to preživi kasnije ne može povjerovati u svoje iskustvo. Totalitarnom je režimu važno držati logore daleko od očiju svijeta. Izoliranost logora doprinosi nemogućnošću njegovog razumijeva, a i bilo kakav trag onih koji u njima umru bude izbrisan kao da ti ljudi uopće nikad nisu ni postojali. Koncentracijski logor nema nikakvu utilitarnu funkciju prema Arendt. Sav rad koji se ondje odvio mogao se obaviti bolje i jeftinije u bilo kojim drugim uvjetima. Ovo se



najjasnije vidi u Rusiji gdje se jasno može pokazati gdje iako su gulazi bili nazivani logorima za prisilni rad, svaki je čovjek u Rusiji bio prisilni radnik, što brzo pokazuje kako im to zapravo nije svrha. Upravo ih njihova bezumnost odvaja od ostatka svijeta (Arendt, 2015: 425-431).

Prema Arendt, stanje u koncentracijskom logoru najviše liči zagrobnom životu jer nema zemaljsku svrhovitost. Stoga ih dijeli na tri vrste koje naziva prema predodžbama zagrobnog života. Prva vrsta logora je Had. Tamo se smještaju raseljene osobe koje su postale suvišne i teret. Druga vrsta je Čistilište što su logori Sovjetskog saveza u kojima pronalazimo kombinaciju kaotičnog prisilnog rada i nemara. Treću vrstu logora usavršili su nacisti i Arendt ih naziva Pakao. U Paklu je sve organizirano kako bi se postigla najveća moguća patnja. No sva tri logora dijele to da se prema svojim zatvorenicima odnose "...kao da više ne postoje, kao da ono što im se događa više nikoga ne zanima, kao da su već mrtve, a neki se zao i pomahnitao duh zabavlja držeći ih neko vrijeme između života i smrti prije nego im dopusti vječni spokoj" (Arendt, 2015: 432).

Arendt napominje kako u totalitarnom društvu proizvodnja živih leševa počinje daleko prije ulaska u logor. Gubitak prava čovjeka i nužnost na imanje prava za imanje prava odigralo je važnu ulogu u ovome. Najprije se van logora ubija pravna osoba. Određene kategorije ljudi stavljale su se van zakona, bivale lišene državljanstva, a zatim su logori stavljeni izvan kaznenog sustava, te bili popunjavani van pravnog postupka. Kriminalci koji jesu završavali u logoru tamo su bili poput aristokracije jer su oni za razliku od svih ostalih tamo znali zašto su tamo završili. Većinu zatvorenika ne čine ipak ni kriminalci ni politička oporba, već masa Židova, i onih Staljinu nepoželjnih skupina, koje potpuno nedužne ne znaju ni zašto su završile u logoru. (Arendt, 2015: 433-437). Ova destrukcija pravne osobe preduvjet je dominacije jer ona ukida mogućnost i odbijanja i pristajanja na dominaciju svih ljudi, a ne samo ovih skupina. Dok su Židovi bili prvi na redu brisanja njihovog postojanja u logorima, sve skupine ljudi bi došle na svoj red da se ovaj pakleni stroj nije zaustavio.

Nakon smrti pravne osobe u logoru ubija se moralna osoba. Smrt u logoru ne omogućava mučeništvo jer u logoru, daleko od očiju svijeta i u izolaciji svakog zasebnog pojedinca u njemu, pa čak i od drugih ljudi u logoru, ona ne može imati društveno značenje. Arendt navodi kako se provodi organizirani zaborav na javnoj ali i na i privatnoj razini jer sjećanje na one koji su odvedeni

u logor nije dozvoljeno jer dovodi u opasnost ne samo pojedinca već i sve one s kojima je taj pojedinac blizak. Čak je i samoubojstvo oduzeto stanovnicima logora jer ono je značilo i ubojstvo vlastite obitelji. Smrt čovjeka u logoru tako samo potvrđuje da on nikada nije ni živio. No potpuna smrt moralne osobe događa se kada se uz sve ovo, čovjeka u logoru natjera biti učesnikom u zlodjelima logora, stavljajući tog čovjeka pred nemoguć izbor – ubiti svoje prijatelje i obitelj ili pomoći u ubijanju drugih. Ovim činom zaista se ubija moralna osoba u čovjeku. Još je jedino potrebno ubiti individualnost svakog čovjeka kako bi totalna dominacija postala moguća. Različitim metodama mučenja ljudskog tijela uništava se njegova psiha, ljudsko dostojanstvo, sva spontanost i mogućnost svojevoljnog započinjanja nečeg novog (Arendt, 2015: 438-442). Prema Arendt totalitarizmu je logor neophodan. Umjesto pravom on vlada terorom, a ne vlada niti nad ljudima sa nekom svrhom jer su ljudi totalitarnom režimu suvišni. U koncentracijskom logoru nisu umrli Židovi, umrlo je čovječanstvo. Radikalno zlo koje je stvorilo logor problem je svih ljudi ovoga svijeta za Arendt, jer iako su totalitarni režimi specifična pojava u povijesti, njihove totalitarne metode mogu nadživjeti njihov pad.

### 3.2. Logor u Agambenovoj teoriji

Agambenu je analiza logora i totalitarizma Hanne Arendt važna iako smatra kako ona ne razumije da je biopolitika omogućila totalitarnu politiku. Koristeći se pojmom goli život Agamben spaja teoriju Arendt i Foucaulta. Upravo je ta politizacija života koja je u homo saceru uvijek bila prisutna, ta vječna povezanost suvereniteta i biopolitike, snažno je izbila na površinu u 20. stoljeću kada je pokazalo biopolitičku bliskost totalitarizma i demokracije. Kada političkim kategorijama referentna točka ponovno postane goli život, one gube svoju razumljivost i biopolitika se brzo pretvara u tanatopolitiku. U definicijama Deklaracije o pravima čovjeka i građanina koju je kritizirala Arendt, gdje je goli život postao nositeljem prava i rasplinuo se u građaninu u već idućem članku, on pronalazi biopolitičko značenje. U skladu s ovim razvojem u moderni, logori Agambenu predstavljaju njezin nomos.

Logorima pristupa na drugačiji način od Arendt, dok ih ona dijeli i razlikuje, Agamben ide toliko daleko da tvrdi kako su svi logori u suštini isti. Najprije kreće od toga da razjasni kako svi logori nastaju iz izvanrednog stanja, a ne prava. Logori nisu nešto što je stvorio totalitarizam, možemo

ih pronaći u imperijalizmu gdje se nad domicilnim stanovništvom proglasio svojevrsan rat, pa i u Njemačkoj prije nego li su nacisti došli na vlast. Agamben navodi kako su upravo socijaldemokratske vlade Weimarske Njemačke proglašavale izvanredno stanje biše puta i u logore zatvorile tisuće ljudi. Prema tome nacističko proglašavanje izvanrednog stanja, iako bez korištenja tog izraza, nije bila nova taktika već gotovo pa tradicija, samo što ga nacisti nikad nisu ukinuli. Agambenu je izvanredno stanje od ključne važnosti za razumijevanje logora zato što jednom kad ono postane pravilo, otvara se logor i on postaje trajni prostorni poredak koji se nalazi izvan normalnog poretka. No to što je izvan pravnog poretka ne znači da je to samo neki izvanjski prostor. Baš kao i homo sacer, on je uključen vlastitim isključenjem, te postaje struktura koja se realizira na normalna način. Stoga je logor prema Agambenu hibrid prava i činjenice pa je zato u njemu doista sve moguće. Stanovnici logora u toj zoni gdje nije moguće razlikovati iznimku od pravila, vanjsko i unutrašnje, reducirani su na goli život što logor čini najapsolutnijim ikad ozbiljenim biopolitičkim prostorom. Zato Agamben tvrdi da kada politika postane biopolitika figura homo sacera stapa se sa figurom državljanina i tada logor postaje paradigma (bio)političkog prostora (Agamben, 2006: 146-150).

Raspadanje postojećih kategorija unutar logora najbolje se vidi u *musselmannu*. *Musselmann* je bio jedan od naziva, koji je varirao od logora do logora, za živa trupla u njima. Onaj zadnji stadij u kojem je čovjek ubijen dok njegovo tijelo opstaje. On postoji između života i smrti, čak je i drugim ljudima u logoru teško uopće ga pogledati, on je jedna od povijesnih pojava homo sacera. Specifično ovaj naziv bio je korišten u Auschwitzu jer dok je ležao na podu i skapavao podsjećao je svojim obrisom na muslimana koji se moli (Agamben, 2008b). U knjizi *Ono što ostaje od Auschwitzta: arhiv i svjedok* Agamben filozofski pristupa svjedočanstvima iz Auschwitzta. Ti su ljudi svjedočili nečim nemogućem i stoga je za Agambena ispitivanje njihovih svjedočanstva ključ razumijevanja Auschwitzta, ali i etike, morala i politike uopće. No iako on ovdje postavlja više pitanja nego što daje odgovora, ta knjiga tjera na ponovno promišljanje ovih događaja, te starih i novih kategorija.

Sva ona ranije navedena obilježja izvanrednog stanja Agamben pronalazi u nacističkoj Njemačkoj. Gubi se razlika između norme i činjenice, pisanja i primjene prava, norme postaju sve općenitijeg sadržaja i postaju otvorene za tumačenje prema volji Führera, te prodiru u sve sfere društva.

Politika proždire sve, odlučuje i o političkom i nepolitičkom, ona odlučuje o golom životu i to se manifestira u logoru. Ključni korak dalje od Arendt Agamben radi sa zaključkom da je srž logora nerazlikovanje norme i golog života, on je prostorna materijalizacija izvanrednog stanja. Svaka struktura u kojoj možemo pronaći ovo obilježje stoga je logor, bio to Auschwitz, Dachau ili privremeno prenamijenjen stadion u Bariju za izbjeglice. Agamben smatra kako logor nastaje kada država-nacije zapadne u trajnu krizu i onda preuzme skrb o biološkom životu nacije kako bi pokušala riješiti tu krizu. Stari nomos, na kojemu su počivale država-nacija-teritorij, slama se na onom mjestu gdje mu se pridodaje goli život. Vjerujući kako je izvanredno stanje postalo permanentno, taj se stari nomos sada pretvara u država-nacija-teritorij-logor jer logor je, kao prostor u kojem postoji goli život, postao neodvojiv element države-nacije i skrivena matrica politike u kojoj svi danas živimo. Agamben vidi narod kao pojam sa dvojnim značenjem u povijesti od Francuske revolucije jer istovremeno označava konstituirajući politički subjekt ali i klasu koja je isključena iz politike. Drugim riječima, narod u sebi sadrži i *zoe* i *bios*, te prema tome u svojoj samoj srži sadrži biopolitički prijelom, a totalitarizam se onda može okarakterizirati kao biopolitički projekt koji kontinuirano pokušava stvoriti narod bez tog prijeloma. Kako se Židovi i Romi opiru potpunoj integraciji u političko tijelo države, prvi su popunili logore, no kako je nemoguće razriješiti taj prijelom, da rat nije zaustavljen, oni bi se punili dok svi ne bi nestali. (Agamben, 2006)

Ono što je zanimljivo je da je Agamben ovu tezu napisao prije nego li se desio 11. rujna u SAD-u koji je doveo do otvaranja Guantanamo, prostora koji kao niti jedan drugi ne prikazuje tako jasno što je Agamben htio reći sa prostornom materijalizacijom izvanrednog stanja. Prije 90-ih godina on se primarno bavio filozofijom, odnosno pitanjima jezika, estetika i metafizike. Tek se sa društvenim događanjima 90-ih godina u Europi on okreće političkoj filozofiji koju vješto gradi na svom ranijem filozofskom radu (Ek, 2006). Događaj na koji se i sam Agamben referira je dolazak Albanskih imigranata u Bari 1991. godine kada je prema različitim izvorima, između 10.000 i 15.000 migranta stiglo brodom i bilo odvedeno na stadion (Cowell, 1991; Franzen, 2011). Zbog lošeg stanja u Albaniji te godine, Italija se susretala sa višestrukim pokušajima Albanaca da uđu u Italiju čemu se talijanska vlada snažno protivila. Većini je zabranjeno iskrcavanje sa brodova no u ovom slučaju koji se dogodio u Bariju odvedeni su i zatvoreni na nogometni stadion. Tamo su ostavljeni bez dovoljno hrane i vode, koju su im bacali iz helikoptera, i bez pristupa sanitarnim

čvorovima dok ih se malo po malo prisilno odvodilo nazad u Albaniju. Prema statistici UNHCR-a, val dolaska izbjeglica u Italiju imao je značajan skok sredinom '90-ih godina (UNHCR, 2019), a Agamben se u svojem pisanju o logoru osvrće i na logore koji su u to vrijeme otvorili na području bivše Jugoslavije.

### 3.3 Logori 21. stoljeća

#### 3.3.1 Guantanamo

Nakon terorističkog napada u New Yorku 11. rujna 2001. godine SAD je objavio rat protiv terorizma. U sklopu toga je u zaljevu Guantanamo na Kubi u američkoj vojnoj bazi otvoren zatvorenički logor<sup>4</sup> u koji bi se slali pojedinci koje se sumnjiči za terorizam. Odabir Kube učinjen je upravo radi zaobilaženja jurisdikcije američkih sudova nad tim zatvorenicima koji se tamo zatvaraju bez optužnica i suđenja na neograničeno vrijeme. Gotovo 800 ljudi prošlo je kroz Guantanamo, a niti 10 ih nije optuženo. Iako brojni dokumenti još uvijek nedostaju, oni dostupni, zajedno sa svjedočanstvima onih koji su od tamo pušteni, detaljno opisuju brojne metode mučenja koje se provode na zatvorenicima. Samo prilikom ispitivanja zabilježeni su vezivanje u stresnim položajima, deprivacija sna, *waterboarding*, zatvaranje u skućene prostore, elektrošokovi, izazivanje hipotermije, prebijanje, te deprivacija osjetila. U svakodnevnom životu zatvorenici su u Guantanamu kontinuirano podložni okrutnim i ponižavajućim tretmanima (Inter-American Commission on Human Rights, 2015; Human Rights Watch, 2011; ACLU, 2019).

Nigdje drugdje skriveni biopolitički nomos moderne nije jasnije otkriven. Guantanamo je svjesno i namjerno stvoren da bude materijalizacija prostora izvanrednog stanja koje je u SAD-u uspostavljeno sa *Patriot Act*-om, i vojnom odredom predsjednika Busha 2001. godine. Jasno je dio američkog pravnog poretka iako je iz njega isključen tako što je postavljen na Kubi. Svim je zatvorenicima izbrisan njihov pravni status kao da nikad nije ni postojao, a raznim metodama od kojih su neke ranije navedene, uništava se njihov moral. Glavna razlika koju možemo uočiti je njegova ne-skrivenost, iako je točno da su se zbivanja unutar tog logora držala u tajnosti koliko

---

<sup>4</sup> U originalu “*Guantanamo bay detention camp*”

god su mogla, Guantanamo opstoji i nakon što su njegove tajne izašle na vidjelo i u njega se uprle oči svijeta. Unatoč tome, bez ikakvih poteškoća možemo ustvrditi kako su zatvorenici Guantanaama zaista svedeni na onaj politizirani *zoe*, odnosno goli život. Ovakvo tumačenje statusa ovih zatvorenika potvrdio je i sam Agamben (Raulff, 2004), a valjda napomenuti i njegov osobni protest protiv jedne od politika rata protiv terora kada je kao profesor na New School u New Yorku odbio doći u Ameriku zbog biopolitičkih imigracijskih politika postavljenih za ulazak u SAD (Mills, 2019). Guantanamo kao takav zaista djeluje kao potvrda Benjaminovog i Agambenovog permanentnog izvanrednog stanja koje se materijalizira u logoru i ukazuje na raspad dominantnih pravno-političkih kategorija Zapada.

### 3.3.2 Izbjeglička kriza u Europi

2015. godine započela je izbjeglička kriza u Europi. Dok su izbjeglice već godinama dolazile u Europu, u neke zemlje manje, a u neke više, te se godine njihov dolazak povećao. Razlozi su višestruki – ekonomska nejednakost, niski prihodi, nezaposlenost, ratni sukobi, te rast populacije – svi su zajedno odigrali svoju isprepletenu ulogu. Snažan porast migracija nije previše iznenadio stručnjake, no države su se pokazale nespremne za takvu situaciju što je zajedno sa podjelom diskursa o situaciji na s jedne strane diskurs dobrodošlice i suosjećanja, a s druge na religijske i kulturne razlike i paniku, dovelo do uokvirivanja situacije kao krize (Holmes, Castañeda, 2016; Agustín, Jørgensen, 2019: 5-8). Agustín i Jørgensen u knjizi *Solidarity and the 'Refugee Crisis' in Europe* ističu tri događaja koju su kroz 2015. godinu odjeknuli u medijima i zadobili pažnju Europe. Najprije je to bio brod na putu za Italiju koji se potopio na Mediteranu i 773 ljudi je poginulo. Zatim je slika tijela utopljenog sirijskog dječaka čije je tijelo isplivalo u Turskoj nakon što se utopio na putu za Grčku obišla svijet putem medija i promijenila percepciju šire slike događanja. Treći događaj bio je privremeni logor koji je brzo sastavljen na željezničkoj stanici Keleti u Budimpešti nakon što su tisućama migranata zabranili ukrcavanje u vlakove. Ovi su se potom sami mobilizirali i krenuli put Austrije i Njemačke u onome što je nazvano marš nade.

I Mađarska i Njemačka odigrala su u ovoj krizi važnu ulogu. Mađarska zbog jednog od najsnažnijeg anti-imigrantskog diskursa koji se pojavio u ovoj krizi i došao je od premijera Victora Orbana, a Njemačka zbog toga što je kancelarka Angela Merkel vodila potpuno obrnutu politiku

na početku krize (Holmes, Castañeda, 2016). Njemačka je te godine primila više izbjeglica od svih drugih EU država. U Europu ih je pristiglo malo više od milijun, a za oko 4000 nestalih se pretpostavlja da se utopilo te godine. Njemačka je tada zaprimila gotovo 750.000 izbjeglica i tražitelja azila (Clayton & Holland, 2015; UNHCR 2019a). Ono što valja napomenuti je kako tokom cijele izbjegličke krize i prije, Europa nije bila odredište većine migranata sa bliskog Istoka već su oni najviše pronalazili utočište u bližim država kao što su Turska i Libanon (Agustín, Jørgensen, 2019: 9-11). Države Europe, pa ni Europska unija nisu ipak bile spremne uspješno se nositi sa dolaskom izbjeglica. Baš kao i između dva svjetska rata, jedan od mehanizama nošenja s njima bio je, i još uvijek je, dijelom repatrijacija, a dijelom ilegalno prebacivanje izbjeglica preko granice od strane policije kako bi one postale tuđi problem (UNHCR, 2019b). Europska unija pokušala je i sa raspodjelom izbjeglica među državama članicama i pokrenula je programe naturalizacije i kulturne integracije. 2016. godina donijela je još više izbjeglica u Europu, a 2017. je pratila isti trend, sa tek blagim padom u 2018. godini (UNHCR 2019a). S obzirom na ovo, došlo je i do promjene u njemačkoj imigracijskoj politici, koja je tokom cijele krize bila najčešća destinacija za izbjeglice. Osim porasta popularnosti AfD stranci koja je snažno kritizirala otvorenost za primanje izbjeglica i Merkel je promijenila svoju politiku otvorenosti prema imigrantima (Mader, Schoen, 2019).

Figura izbjeglice se ovdje dijelom preklapa s figurom imigranta. Tema korištenja pojma izbjeglica ili imigrant često se pronalazila tokom ove krize, a u različitim izvještajima koriste se nazivi izbjeglica, imigrant i tražitelj azila, te će se u ostatku ovog poglavlja koristiti onako kako su navedena u originalnim izvješćima. Iako pojam imigrant općenito ima jedno šire značenje, ovdje se misli na onog ilegalnog i polu-legalnog imigranta koji kao i drugi dolazi u potragu za boljim životom, ali dolazi iz mjesta u kojem jedva ima uvijete za ikakav život i ne može se iz njega izvući redovnim putem. Ovaj imigrant nalazi se u situaciji Agambenove izbjeglice jer izabire između smrti i bijega. Teško je reći u kojem se trenutku on spaja sa izbjeglicom, je li to još u mjestu iz kojega dolazi, na opasnoj splavi na Mediteranu ili tek kad se zajedno sa izbjeglicama smješta u logor. No oni se zaista susreću u logorima. Prema podacima Global Detention Project-a danas Europske zemlje imaju 378 pritvornih centara<sup>5</sup>. Svakako je zanimljivo napomenuti kako oni ovdje broje i one prostore u kojima slobodu gube one izbjeglice/imigranti u prostorima koji su kriminalne

---

<sup>5</sup> U originalu “*detention centre*”

prirode kao što zatvori. Irska recimo nema ni jedan pritvor za izbjeglice koji je administrativnog tipa već ukoliko ih se želi pritvoriti smješta u zatvor (Global Detention Project, 2019). Brojni se nazivi koriste za sve ono što obuhvaća Agambenov logor, te je stoga gotovo nemoguće dobiti točan broj takvih prostora, pogotovo ako se uzme u obzir učestali kratki vijek njihovog postojanja, no već nam i broj 378 jasno pokazuje kako su takvi prostori češći nego li se možda čini na prvi pogled.

Iako je ove prostore teško locirati, nužno je pokušati istražiti putem izvješća i svjedočanstava što se unutar njih događa kako bi smo mogli odrediti jesu li ti prostori zaista mjesta u kojima se materijalizira izvanredno stanje i gubi svako razlikovanje između prava i norme, vanjskog i izvanjskog, svodeći svoje stanovnike na goli život. Global Detention Project napravio je komparativnu studiju pet pritvornih centra na zamolbu Norveškog Crvenog križa koji su htjeli iz iskustva drugih popraviti uvijete u Norveškoj. Četiri centra, uz Norveški koji se htio poboljšati, koji oni kompariraju odabrani su kao centri koji pružaju dovoljno podataka, mogućnost posjete njihovim istraživačima i mogu poslužiti kao primjer dobre prakse. Toulouse-Cornebarrieu kod grada Toulouse u Francuskoj, Ingelheim kraj Frankfurta u Njemačkoj, Märsta blizu Stockholma u Švedskoj, Frambois kraj Ženeva u Švicarskoj i Trandum kraj Osla u Norveškoj mogu se stoga vidjeti kao jedni od boljih u kojima se imigranti mogu naći, te ne predstavljaju prosječno stanje u svojim zemljama, no u studiji se sagledavaju i nacionalni konteksti (Majcher, Flynn, 2018).

Pošto Francuska i Njemačka imaju najviše imigranta navesti će se samo ukratko njihov pravni okvir iz ovog izvješća. Francuska je samo na svom matičnom teritoriju pritvorila 25.274 ljudi na prosječno 13 dana u 2017. godini. Formalno se za njih smatra da su slobodni i samo privremeno zadržani u takozvanim *centres de retention administrative*, a mogu se pritvoriti svi oni koji čekaju deportaciju, relokaciju, i konačno određenje svog statusa. U njima su prisutne i nevladine organizacije koje pružaju legalnu i socijalnu pomoć imigrantima. Njemačka je prije početka izbjegličke krize koristila zatvore kada bi htjela zadržati imigrante, no sada koristi administrativne centre, a pravna osnova im uglavnom omogućava zatvaranje onih koji nastoji deportirati. Iz komparativne analize svih centara može se uočiti kako svi spadaju pod različite jurisdikcije, a samo švicarski nema nikakve karceralne karakteristike. Polovica ima uniformirano osoblje koje pretežito ne nosi oružje, no francusko osoblje ima lisice, pendreke i *pepper spray*. U Toulouseu sobe nemaju ključeve pa je stoga i sloboda kretanja potpuna po tom pitanju kao što je i u Märsti



gdje imaju ključeve ali i slobodu kretanja, ostali im postavljaju neka ograničenja kretanja unutar centara. Frambois, Inglehami Trandum imaju organizirane aktivnosti koji uključuju i ograničeni pristup svježem zraku, dok Märsta ne nudi organizirane aktivnosti ali postoji mogućnost za samostalno bavljenje rekreacijom, a Toulouse omogućava samo pristup televizoru. Samo u Märsti svi imaju mobitele i pristup internetu dok je svugdje drugdje pristup telefonima minimalan, a internetu gotovo nepostojeći. Valja napomenuti i kako svi imaju izolacijske ćelije (Majcher, Flynn, 2018).

Daljnju procjenu stanja u logorima možemo izvući iz pojedinačnih izvješća organizacija koje bave se ljudskim pravima kao što su Human Rights Watch (HRW) i Amnesty International (AI). U registracijskom centru okruženom bodljikavom žicom i interventnom policijom, te istoimenom improviziranom logoru Moria na Lezbosu 2015. godine HRW je svjedočio neredima koje je policija rješavala suzavcem. Neredi su nastali zbog problema oko nedostatka informacija koji su onemogućavali provođenje registracije, gdje su slabiji, uglavnom žene, djeca i bolesni, nasilno izguravani iz dugih redova, a uvjeti u logoru su opisani kao užasni. Higijenski uvjeti bili su vrlo loši, hrana nije bilo dovoljno, mnogi nisu imali nikakav krov nad glavom i spavali su na zemlji, a žene i djeca izloženi su seksualnom nasilju kojeg ne mogu nikome prijaviti. U trenutku ovog izvješća dnevno je ovdje stizalo oko 4000 ljudi (Human Rights Watch, 2015a). Tijekom svog posjeta na otok Kos AI je pronašao između 3000 i 4000 izbjeglica koji su uglavnom pobjegli od konflikta u Siriji, Afganistanu i Iraku. Uglavnom su spavali u šatorima i u jednom oronulom hotelu dok je jedna policijska postaja prenamijenjena za njihovu registraciju. Lokalna uprava zatvorila je javne toalete na otoku. U jednom trenutku su izbjeglice prisilno zatvorene na sportski stadion u nehumanim uvjetima, zabilježeno je i odvajanje djece od obitelji, te pritvaranje djece u zatvore, a svjedočili su i napadu na izbjeglice (Amnesty International, 2015). U 2016. AI je intervjuirao izbjeglice unutar pritvornih centara Moria (koji je ranije bio samo improvizirani logor) i VIAL na Chiosu. Ulazak i izlazak iz Morie sada striktno kontroliraju vojska i policija. VIAL je smješten u napuštenoj tvornici aluminijske, jednom prilikom zabilježen je bijeg 400 ljudi zbog nasilja unutra. U oba centra nalazila su se mala djeca, bebe, trudnice i ljudi kojima je potreba liječnička pomoć. Osim nedostatka medicinske pomoći, nedostalo je i pokrivača, privatnost i hrane (Amnesty International, 2016a).

U Italiju su na tzv. *hotspot* lokacijama i u njihovoj blizini česta zadržavanja koja su služila kako bi se svakog natjeralo na uzimanje otisaka prstiju. Osim pritvora AI je zabilježio i pretjeranu upotrebu sile, ponižavanje, pa čak i mučenje i seksualno nasilje (Amnesty International, 2016b). Kod Lampedusa *hotspota* zabilježeno je zadržavanje imigranta na više mjeseci bez prostora za jelo, prljavim madracima i loši sanitarni uvjeti (Italian Coalition for Civil Liberties and Rights, 2018). Pozzallo imigrantski registracijski centar na Siciliji jedan je od *hotspotova*. HRW je u 2016. posjetio taj centar i njemu našao duplo više ljudi nego što mu je kapacitet. Od 365 ljudi njih 185 su bila djeca bez ikakve pratnje koja su zbog prenapučenosti morala spavati u istim prostorijama sa nepoznatim muškarcima, a dok su prostorije za higijenu bile odvojene na muške i ženske, nije bilo brava niti odvojenih prostorija za djecu (Human Rights Watch, 2016). Uz djecu, mlade djevojke i žene su se pokazale izrazito ugroženom skupinom jer su uz već i dovoljno poražavajuće uvijete u centrima i logorima u značajnoj opasnosti od seksualnog nasilja. Intervjuirane djevojke iz Pozzalla navele su seksualno nasilje koje su pretrpjele putem, te pokušaja silovanja u Pozzallu. AI navodi brojna svjedočanstva žena koje govore o opasnosti od silovanja i fizičkog nasilja koje su doživjele od strane osoblja, policije i drugih izbjeglica u logorima u Grčkoj, Italiji, Njemačkoj, Hrvatskoj, Sloveniji i Mađarskoj. Morale su spavati nezaštićene sa masama nepoznatih muškaraca, često u šatorima ili sobama bez ključeva, provodeći vrijeme u kontinuiranom strahu, sa slabim ili nikakvim osvjetljenjem po noći, a navode i ignoriranje problema od strane osoblja i policije (Amnesty International, 2016c; Amnesty International, 2016d).

U Francuskoj kraj Calaisa još prije početka same krize ali i tokom nje nastalo je nekoliko improviziranih izbjegličkih logora, a najveći od njih nazvan je Džungla. Ti su logori nastali uglavnom radi izbjeglica koje su nastojale otići u Veliku Britaniju jer su ostali razočarani sa svojim mogućnostima i funkcioniranjem azila u Francuskoj. HRW obišao je četiri logora krajem 2015. godine te je uočio nepostojanje sanitarnih čvorova, ograničen pristup vodi, te nedostatak hrane. Francuska država pokazala se izrazito nenaklonjena ovim imigrantima – gradonačelnik Calaisa zabranio je posluživanje hrane svugdje osim na jednoj lokaciji, a zabilježeni su i česti nasilni napadi policije koji su uključivali premlaćivanje i korištenje *pepper spray*-a (Human Rights Watch, 2015b). 2016. godine jedno istraživanje je nabrojalo 24 pritvorna centra, 67 prostora za čekanje i 19 pritvornih soba u Francuskoj (Arbogast, 2016: 30). Loši i nesigurni uvjeti također su zabilježeni u kampovima kraj Bihaća i Velike Kladuše u BiH, zajedno sa lošim tretmanima od

strane hrvatske policija koja ih tamo tjera (Amnesty International, 2019). Uz ovo, prisilna zatvaranja pokazala su se redovnima i u Španjolskoj za vrijeme izbjegličke krize iako su u Španjolskoj najviše zatvarani na kraći rok u policijske postaje gdje se drže u vrlo lošim uvjetima, a nešto manji broj imigranta na duže vrijeme u pritvorne centre (Human Rights Watch, 2017).

Sve mjesta do sada navedena i opisana bila su vođena od strane država, a u njima su ponekad djelovale i razne nevladine humanitarne udruge i organizacije. Od značajne je važnosti to što u ovoj krizi možemo uz državne logori pronaći i privatne logore. Istraživanje koje je provela Lydie Arbogast 2016. navodi kako je Ujedinjeno Kraljevstvo bilo prva Europska zemlja koja je privatizirala pritvaranje imigranta i dala ih u ruke multinacionalnih sigurnosnih kompanija pa je 2015. godine preko polovica njih bila u privatnim rukama. Prijavni i pritvorni centri u Italiji ostaju pod nadležnošću države ali njihovo upravljanje često se povjerava privatnicima, dok se u Francuskoj za poslove koji se u njima obavljaju kao što su čišćenje, pranje rublja i prehrana unajmljuju privatne kompanije, a pravna pomoć se prebacuje na nevladine organizacije. Privatizacija cijelih pritvornih centara ili dijelova njihovih usluga mogu se pronaći u Njemačkoj (gdje je jedan centar u Brandenburgu zatvoren nakon što su privatni zaštitari mučili imigrante), Švicarskoj, Grčkoj, Španjolskoj, Belgiji i Austriji. Jedino je u Švedskoj zapažen obrnuti trend gdje su nakon reformi centri vraćeni pod državnu upravu (Arbogast, 2016).

Osim stanja u samim logorima i uvjeta života koje oni pružaju, valja primijetiti i nešto i o samim životima u njima. Osim zamijećene bijede, straha i neizvjesnosti i želje za boljim život, u različitim verzijama ovih logora može se pronaći i prosvjedno djelovanje, odnosno aktivno političko djelovanje u svojoj potrazi za srećom u Europi koje se pojavljivalo i u godinama prije krize. Ranije spomenuti marš nade započeo je sa uzvicima o slobodi i mobilizacijom ljudi u pohod prema Beču. Pozivali su na europsku solidarnost, a na čelu kolone nošena je zastava Europske unije. U Ateni Notara izbjeglički *squat* prostor izjašnjava svoje djelovanje kao anti-autoritarnu autonomiju koja također ne surađuje ni sa nevladinim organizacijama. Hotel City Plaza u Ateni mjesto je alternativnih rješenja više li nego otpora no uspijeva u slanju snažne kritike europske imigracijske politike. Aktivisti i izbjeglice zajedno su napravili dom u tom napuštenom hotelu i ostvarili uspješnu zajednicu. U Ateni su zabilježeni i prosvjedi i štrajkovi glađu koje su pokrenuli same izbjeglice, te pokreti međusobne solidarnosti (Agustín & Jørgensen, 2019). 2017. zabilježen je

zajednički prosvjed imigranta i nevladinih organizacija protiv stanja lošeg stanja i tretmana izbjeglica na otoku Lesbos (Amnesty International 2017).

Može se pretpostaviti kako će izvještaji o lošim situacijama prije pronaći nego li izvještaji o prosječnim, nezanimljivim situacijama, a i da će organizacije koje se bave ljudskim pravima pisati o situacijama gdje se ona krše više nego li će izvještavati o situacijama gdje je sve u redu. Stoga možemo pretpostaviti kako nije u doslovno svakom logoru stanje užasavajuće kao i u ovima navedenim u ovim izvješćima, no onaj prvi primjer komparativne studije bio je primjer dobre prakse. Čak i kad bi svi ovi prostori izgledali kao oni iz tog izvješća gdje su ljudi naveli da se osjećaju kao zatvorenici jer se tako prema njima i odnosilo, situacija bi se mogla proglasiti zabrinjavajućom. Zajedno sa ovim izvješćima koja su ovdje prikazana vrlo sažeto i ne navode jezive citate svjedočanstva izbjeglica koji se u njima nalaze, može se ustvrditi kao se unutar ovih prostora koje Agamben naziva logorom zaista nalaze ljudi koji su ostali bez prava na imanje prava.

Čak i ako izvanredno stanje nije permanentno, u ovoj krizi ono je svakako proglašeno makar i neformalno u nekim zemljama EU. Agamben je naveo kako izbjeglica izaziva nelagodu kod ljudi i činjenica da je ova situacija uokvirena kao kriza potvrđuje tu nelagodu. Čini se kako je ovdje uloga policija bila jako važna jer su uglavnom oni bili ti koji su provodili imigracijsku politiku i njezino biopolitičko djelovanje koje se vidjelo u otiscima uzimanja prstiju i brojem deportacija. No uspostavlja se pitanje jesu li ova mjesta doista logori i jesu li ovi ljudi unutar njih doista svedeni na goli život. Da je ovdje politika biopolitika je vrlo očito, no teže je reći bližimo li se tanatopolitici u Europi. Kaos koji se odvija unutar mnogih ovih logora zaista nalikuje izvanrednom stanju. Teško je reći da se ovdje gubi razlika između prava i činjenice ali to je ponajviše zato što su same norme ovdje bile problematične jer ih često nije ni bilo za situacije kao što su to bile na otoku Lesbosu gdje je dnevno pristizalo po 4000 ljudi. Ovo više ukazuje na nesposobnost država i Europske Unije na stvaranje normi koji bi bile primjenjive na takvu situaciju, no Agamben bi u takvoj nesposobnosti vidio krizu liberalnih demokracija u kojoj su one upravo zbog permanentnog izvanrednog stanja. Ne može se poreći da su one same pokazale svoju unutrašnju nestabilnost s obzirom na to kako su se nosile sa izbjegličkom krizom. Sve ovdje opisane logore bi se moglo okarakterizirati kao prostore u kojima se isprepliću pravo i činjenice ali nisu još otišli toliko daleko da se u njima više uopće ne može razlikovati kršenje prava od njegovog izvršavanja. Dok je za

neke od njih nedostajalo pravne regulacije uopće, način na koji smo vidjeli da se ove izbjeglice tretiraju jasno možemo okarakterizirati kao kršenje osnovnih ljudskih prava. Može se ustvrditi kako sve ove različite prostore zaista povezuju neka ista obilježja koja u njima vidi Agamben.

Ipak, pitanje golog života u logoru i dalje ostaje. S obzirom na prikazano stanje u svim ovim različitim, ali opet jednakim logorima, može se uočiti nastojanje da se životi izbjeglica i imigranata pokušaju svesti na goli život, ali ne i da u tome nužno uspijevaju. Oni ljudima izazivaju nervozu, njihova prava su nepostojeća i na trenutak mnogi od njih bivaju svedeni na goli život. Ali jednako važno kao i taj trenutak bivanja golim životom je i njihov život nakon toga. Oni ne ostaju pasivni, njih se nastoji izbaciti iz poretka ali ovi ljudi su svjesni zašto su se oni našli unutar logora (iako to ne smatraju pravednim). Ne žure odmah asimilaciji, oni uspijevaju zadržati svoj identitet i sa njime djelovati. Dok država pokušava politizirati njihov *zoe*, *bios* u njima nije mrtav. Ovo pokazuje kako ove izbjeglice i imigranti uspijevaju održati raskorak između sebe i homo sacera. Sustav ih uvelike pokušava isključiti i gurnuti u limbo gdje ne pripadaju nigdje, ni jednoj zemlji, niti jednom sustavu. No u većini ovih ljudi nije došlo do onog ubojstva moralne osobe, do stvaranja *Musselmana*. Veliki dio ovih logora ne nastoje zauvijek zadržati izbjeglice i ne nastoji ih se u njima sustavno uništiti njihovu ljudskost. Ono što je važno je to što izbjeglice koje su došle u Europu u ovoj krizi nastoje djelovati politički kao što smo vidjeli iz primjera. Ovo ima i pozitivne i negativne implikacije. Negativno je to da se u ovome zaista očituje kriza liberalnih demokracija Zapada jer ljudi riskiraju svoje živote i moraju su snažno boriti za svoja osnovna prava i nakon više godina države nisu uspjele pronaći i poduzeti adekvatna rješenja za ovu krizu. Pozitivno je da kriza demokracija još nije stigla toliko daleko da je zahvatila i sve ljude, te da je političko djelovanje još uvijek moguće, pa i onih koji nisu njihovi državljani.

### 3.3.3 Logori Trumpove administracije

2018. godine još je jedno vanredno zatvaranje ljudi zaokupilo pažnju javnosti. Dok se pristigle izbjeglice zatvaralo i ranije, razdvajanje obitelji pod administracijom američkog predsjednika Trumpa odjeknulo je u svim vijestima. Prema podacima Global Detention Project-a SAD upravlja najvećim sustavom zatvaranja imigranata u cijelom svijetu, te ima oko 200 različitih prostora za zadržavanje imigranata, državnog (uključujući i kaznene institucije) i privatnog tipa. Zadnjih

nekoliko godina Obamine administracije brojevi prisilnog zadržavanja i deportacija su počeli značajno opadati (Global Detention Project, 2016), no 2017. Trump je objavio kako imigracijsku politiku pretvara u politiku nulte tolerancije, odnosno svi ilegalni imigranti će se odmah po dolasku uhititi, zatvoriti i deportirati (Frelick, 2018). Ovdje valja napomenuti kako ovo obuhvaća i sve one koji su u SAD došli tražiti azil. Ova politika stvorena je, i provedena, sa posebnim ciljem da pogađa imigrantske obitelji na način da se po dolasku djeca prisilno razdvajaju od roditelja kako bi odgovorila buduće imigrante od dolaska u SAD.

HRW navodi kako je American Civil Liberties Union (ACLU) tužio državu radi jednog takvog slučaja razdvajanja. Prilikom tog suđenja otkriveno se kako zbog lošeg dokumentiranja ne može reći gdje su sva ta odvojena djeca završila niti koliko ih još nije vraćeno roditeljima no procijenjeno je da je brojka u tisućama (Bochenek, 2019). Nekima su dozvoljeni skupi i kratki pozivi svojoj djeci, a neki ne znaju ni gdje su im djeca. Neke roditelje bi nagovarali da ostanu od traženja azila i potpišu dobrovolju deportaciju tako što bi im rekli da je to jedini ili najbrži način da ponovno vide svoju djecu (Human Rights Watch, 2018). UN je zatražio hitno puštanje djece iz pritvora na koje ono djeluje izrazito traumatično, te osudio korištenje djece kako bi se spriječila neredovna migracija (UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 2018).

Uvjeti u kojima se nalaze odrasli i djeca u pritvorima su zastrašujući. ACLU i HRW zabilježili su katastrofalno lošu i nedovoljnu medicinsku pomoć koja je dostupna u pritvorima što je u nekoliko navrata direktno rezultiralo smrću imigranta, uključujući djece, a zabilježeni su i slučajevi samoubojstva, te suicidalne misli kod djece. Ova politika također nije pokazala nikakvu milost prema osjetljivim skupinama kao što su trudnice čiji se broj procjenjuje na 1655 kroz period od 10 mjeseci između 2017. i 2018. godine, a zabilježeno je i 28 spontanih pobačaja u tom periodu. Nadležna tijela ne vode dobro evidencije koje su nužne voditi vezane za imigrante u pritvoru niti ju objavljuju u skladu sa pravilima, uključujući podatke o smrti imigranata u pritvorima. Imigranti zatvoreni u El Pasu u Texasu prosvjedovali su glađu radi dužine svojih pritvora i loših uvjeta u njemu – prosvjed na koji je osoblje reagiralo prisilnim hranjenjem putem cijevi protivno medicinskim etičkim normama. Zabilježene su i ledene temperature u ćelijama, kao i loši pristup pravnom savjetovanju, a smatra se kako je sav naveden loš tretman namijenjen tome da navede imigrante na odustajanja od njihovih legalnih zahtjeva (López, 2019; Long, 2019; Tyler, 2019)

Kod logora Trumpove administracije snažno se osjeti biopolitički aspekt njegove imigracijske politike, odnosno pokušaj sprječavanja imigracije. Kontroliranje populacije i kreacija tijela nacije kao one koja dopušta samo bijelu kožu u njezinom rastu ovdje ne može biti više očito. Pravna regulacija situacije koja zakon čini poprilično svojevoluminarnim i u njega indirektno upisuje rasizam, dok se praksa njime više opravdava nego što ga primjenjuje zaista ukazuje na permanentnost izvanrednog stanja kojeg opisuje Agamben u SAD-u. Iako je korak od Guantanamo do ove politike naizgled velik, nije teško uočiti kako jedna praksa lako dovodi do druge. Liberalna demokracija koja dopušta postojanje prostora kao što je Guantanamo jasno je u krizi, a sve ostalo se onda pokazuje kao drugi simptomi iste bolesti. Ipak, iako se za zatvorenike u Guantanamo može lako reći da su svedeni na goli život, ovdje je nešto teže ustvrditi kako su ove izbjeglice svedene na homo sacera. Ove izbjeglice uvelike se tretira kao kriminalce, nakon uhićenja smješta ih se u zatvore u jako velikom broju. Podsjetimo se kako su kriminalci u Arendtinom logoru bili svojevrsna aristokracija. Ovdje se njihova stvarna situacija ignorira i preko nje se stavlja fasada kriminalca, te ih se svrstava u zatvore koji se nalaze unutar poretka. No situacija nije tako jednostavna, ne zbog užasnog stanja kaznenog sustava u Americi nego zato što ih se smješta i u privatne zatvore. Privatni zatvori i popravni domovi samo su formalno uključeni u sustav. Ono što se unutar njih događa sustav ne zanima, niti ga je briga, što imigranta tako svojevrsno uključuje isključujući ga.

Izbjeglice u SAD-u nisu se u potpunosti pretvorile u homo sacera no zastrašujuće su mu blizu, puno bliže nego li su to izbjeglice u Europi. Možda ih ponajviše od toga sprječava količina deportacije koja ih onda ne drži između dva svijeta ostatak života, već ih baca nazad onome što sami smatraju svijetom životinja. Političko djelovanje ovih izbjeglica u pritvoru je daleko manje moguće od onih u Europi što više potvrđuje bliskost njihovog života golom životu, zajedno sa izvješćima o smrtima koja pokazuju kako se može ubiti bez da se počini ubojstvo. Čini se kako su ovdje, u ovom zaista permanentnom izvanrednom stanju totalitarne metode pronašle svoj produžetak, te dovele ovu liberalnu demokraciju u permanentnu krizu.

#### 4. Kritika Agambenove teorije

Agambenove ideje zaokupile su pažnju mnogih pa nisu ni prošle bez kritike. Ovdje će se izdvojiti samo neke od njih zbog njihove opširnosti i staviti će se fokus na kritiku Agambenove teorije koja je izložena u *Homo Saceru* i *Izvanrednom stanju*, te na teoretičare koji nude alternativna razumijevanja društva, logora i izbjeglica.

Ernesto Laclau daje detaljnu kritiku *Homo Sacera*. Smatra kako Agamben često prebrzo skače sa genealogije pojma na to kako taj pojam djeluje u suvremenom kontekstu, odnosno da pokazuje kako izvor nekog pojma ima skriveni prioritet na njegov budući razvoj. Njegovu genealogiju smatra nedovoljno osjetljivom na strukturnu raznolikost pa zbog toga riskira da se završi u čistoj teologiji. Prva teza Homo sacera glasi da je izopćenje osnovni društveni odnos, a Agamben u njemu pronalazi i izvor suvereniteta. Laclau vidi u njegovoj teoriji problem u artikulaciji izopćenja i ne pokrivanjem svih mogućnosti koje ono pokriva. Onome koji je izopćen ne pretpostavlja posjedovanje nikakvog zajedničkog identiteta, a važno je i da svi koji mogu biti isključeno iz prava grada ne moraju nužno biti homo sacer već to mogu biti i revolucionarne snage što je Agamben i sam naveo u *Izvanrednom stanju* ili pak pripadnici lumpenproletarijata. S ovime onda pronalazi problem i u drugoj tezi *Homo sacera* prema kojoj je osnovna aktivnost suverene moći proizvodnja golog života kao izvornog političkog elementa i praga između *zoe* i *bios*. Laclau smatra da je izopćenje političko u karakteru samo ako funkcionira sa obje strane, pa dok Agamben vidi suverenu moć kao proizvodnju golog života što vidi kao političko, Laclau to vidi kao nešto uništava političko. Nadalje, ne vidi kako je nužno razumjeti izvanredno stanje kao permanentno što zatim vodi prema totalitarnom društvu već smatra da se povijest proglašavanja izvanrednog stanja može interpretirati i na druge načine (Laclau, 2007: 11-19).

Agamben uspoređuje komatoznog pacijenta sa razbojnikom koji je izopćen iz grada, a uz njih kasnije dodaje i bosanske žene iz logora Omarska kao mjesto gubljenja praga između politike i biologije, no Laclau ga ovdje proziva i govori kako, uz to što razbojnik može djelovati politički i može imati svoje zakone za razliku od nekoga u komi, Agamben se ovdje gubi i postaje nejasno raspravlja li on o biološkom preživljavanju populacije ili o svođenju ljudi na *zoe*, pa u svojoj argumentaciji miješa to dvoje. Konačno, u izvlačenju teorije moderniteta iz svoje teorije



suvereniteta i golog života gdje onda tvrdi da je se narod podijeljen na dva dijela i totalitarna logika danas nastoji ukinuti tu podjelu, Laclau pronalazi preusko sagledavanje strukture društva. Podjela društva prema Laclauu je puno kompleksnija od jednostavne podjele na dva dijela i ujedinjujuća logika, dok može biti, ne mora nužno biti totalitarna nego može biti demokratska i osnažiti potlačene u društvu. Stoga Laclau odbacuje i posljednju tezu Homo sacera koja kaže kako je logor postao nomos moderne (Laclau, 2007: 19-22).

Zoran Kurelić kritizira Agambenovo razumijevanje logora. Na sličnom tragu kao i Laclau, i on vidi problem u Agambenovom objašnjenju Omarske. Kritizira njegovo zanemarivanje konteksta u kojem je nastala Omarska, logoru koji se izdvaja po silovanju zatvorenica, na što on gleda kao biopolitiku. Kurelić tvrdi kako je razlika između Omarske i Auschwitza bila u tome što nacistički rasizam nije ni vidio židovsku ženu kao ljudski biće koje se onda može silovati što nije bio slučaj u Omarski, te ih se stoga ne može okarakterizirati kao u suštini iste (Kurelić, 2009a). Unatoč ovoj kritici smatra kako Agamben dobro uviđa problem logora na globalnoj razini i problem svih država danas. Iako Agamben predlaže ponovno stvaranje politike onkraj države i jasno govori kako je ova država nepopravljiva i jedino je rješenje započeti sve nanovo, Kurelić ističe njegovu nemogućnost predlaganja bilo kakvog novog rješenja. Stoga smatra kako Agamben nije teoretičar novog svijeta koji će riješiti naše probleme, već samo pogrebnik ovog kojeg imamo (Kurelić, 2009b).

Jacques Rancière dao je izvrsnu kritiku Agambena u članku *Who Is the Subject of the Rights of Man?*. Kako se suvremeno doba za koje se smatralo da bi trebalo biti mirno razdoblje za čovječanstvo pokazalo iznimno krvavo i govor o humanitarnoj intervenciji sveo na invazije, on se zapitao što se nalazi iza ovog prelaska sa humanosti na humanitarno i također ustvrdio da je subjekt prava čovjeka postao ljudska prava. Ono što je njemu važno je da je subjekt ljudskih prava ujedno i politički subjekt. Navodi kako su žene koje su smaknute za vrijeme Francuske revolucije mogle prosvjedovati kako su im uskraćena ona prava koja bi im trebala jamčiti Deklaracija o pravima, ali i kako imaju prava koja im je ustav uskratio. Rancièreu je ovakvo djelovanje koje naziva nesuglasje, pravo političko djelovanje. Politički subjekt je kapacitet za stvaranje ovakvog nesuglasja pa onda ni čovjek nije isprazan pojam koji je u suprotnosti sa pravima građanina, gdje je generičko ime tih potencijalnih subjekata politike za Rancierea upravo demos. On smatra kako Agamben griješi kada dijeli narod na političko tijelo i nižu klasu jer narod, odnosno demos, se

odnosi na one koji imaju moć onih koji nemaju nikakve kvalifikacije za izvršavanje moći. Upravo to je Rancièreu demokracija pa stoga tvrdi kako Agamben ne razumije političku subjektivizaciju. Nema čovjeka na kojemu počivaju prava čovjeka već ona svoju snagu pronalaze u kontinuiranoj borbi između napisanih prava i prakse. No zbog depolitizacije danas politički se prostor smanjuje pa i prava djeluju isprazno i stoga se daju onima kojima nemaju ništa, postaju humanitarna, no onda nam se i vraćaju nazad kao prava apsolutnih žrtava. Upravo suprotno od Agambena, Rancière smatra kako je izvanredno stanje nastupilo ne jer je sve postalo politika, nego zbog nestajanja političkog (Rancière, 2004).

Fiona Jenkins uz pomoću Agambenove torije sagledava stanje Australskih izbjeglica. Iako njegove ideje logora i izbjeglice naziva provokativnima, i njegova razmišljanja kritizira kao da se ne obaziru dovoljna na komplekse genealogije i kontradikcije koje se pronalaze u povijesti ljudskih prava, smatra kako njegova politička ontologija postavlja važna pitanja oko ovih figura. Ne zadržava se na Agambenovom pesimističnom zaključku o nepopravljivosti suvremenog sustava već prema teoriji Bonnie Honig smatra kako ne treba odustati od demokracije nego kako izbjeglicu treba staviti u relaciju sa demokracijom umjesto sa narodom. Protest Australskih izbjeglica stoga treba vidjeti kao politički protest što postavlja izazov novog sagledavanja izbjeglica (Jenkins, 2004).

Uz pomoć slučaja Australskih izbjeglica Patricia Owens također razmatra Agambenovu teoriju o izbjeglicama i golom životu. U njegovoj teoriji i posebice biopolitičkoj perspektivi pronalazi važan doprinos za teoriju međunarodnih odnosa po pitanju izbjeglica iako argumentira kako njegova figura izbjeglice ne obuhvaća cijelu njihovu situaciju. Koristeći primjer iz privatnog pritvornog logora Woomera na jugu Australije kada je 2002. godine preko 60 izbjeglica zašilo svoja usta u protestu nad njihovim zatvaranjem u logor, Owens nastoji pokazati kako ponovno preuzimanje golog život nije rješenje permanentnog izvanrednog stanja. U zašivanju usana ona ne vidi politički otpor za koji vjeruje da predstavlja prihvaćanje golog života, već vidi odbacivanje golog života i stvaranje javne sfere među njima. Stoga tvrdi da Arendt bolje razumije izbjeglice od Agambena jer njihov spas pronalazi u stvaranju javne sfere između života i politike (Owens, 2009).

Ove različite kritike Agambenove teorije pokazuju njezina ograničenja ali i doprinose njezinom boljem razumijevanju. Laclau je izvrsno ukazao na metodološku problematiku kod Agambena. Njegova analiza genealogije zaista prebrzo skače na zaključke koje zatim ne elaborira previše. Najviše vremena posvećuje genealogijama i davnim razumijevanjima pojmova, a najmanje na moderne fenomene koje na samom kraju izloži u svega par stranica ili tek rečenica. Ovakvom analizom fokusira se samo na ono što ga zanima i često prati samo jednu liniju razvoja i pritom druge ignorira što onda dovodi i do upitnosti njegovih zaključaka. Laclau i Kurelić s pravom kritiziraju njegovo ignoriranje kompleksnosti strukture i nedostatak pridavanja važnosti kontekstu u kojem se razvijaju različite situacije logora i izvanrednog stanja, te bi se ovo moglo istaknuti kao najveći problem u Agambenovoj teoriji. U donošenje svojih općih zaključaka trebao bi više sagledavati kontekst na koji se oni zapravo mogu primijeniti danas, te pritom proširiti svoje sagledavanje strukture.

Problematika konteksta na koji se primjenjuju opći zaključci može se vidjeti iz prikaza stanja izbjeglica između Europskih država, te iz različitog stanja Europe i Amerike koje se ranije pokazalo u tekstu. Iako je oboje dio Zapada, situacija izbjeglica pokazala se drukčijom u različitim kontekstima. Dok se neki opći zaključci mogu primijeniti i na jedne i na druge, zaista ne mogu svi. Postojanje golog života pronašli smo u oba slučaja no priča je kompliciranija od toga. U ova dva slučaja nije samo riječ o postojanju nekog golog života jer se ovdje pokazalo kako se situacija ipak razlikuje jer u Europi izbjeglice mogu i uspijevaju djelovati politički i ne ostaju samo tako isključene iz grada. Ovo političko djelovanje izbjeglica, koje su također uočile Jenkins i Owens, jasno ukazuje na to da je izbjeglica kompliciraniji pojam od onoga što je Agamben pokazao i na razvitak pojma utječe više od samog izvanrednog stanja.

Ipak, Agamben je donekle u pravu kada tvrdi da izbjeglica ljudima izaziva nervozu razbijanjem trojstva država-nacija-teritorij i kada u rješavanju njihovog problema vidi biopolitiku. Iz svega navedenog čini se kako zaista možemo govoriti o porastu biopolitike i opasnostima koje ona može donijeti po živote ljudi. Ako biopolitika uspije značajno obuhvati sve aspekte naših života onda prijete Agambenovim distopijskim viđenjem svijeta gdje svi postaju homines sacri. Također, njegova kritika liberalnih demokracija i tvrdnja o njihovoj krizi zaista nije nešto što se može zanemariti jer čak i ako odbacimo njegovo viđenje da države više nisu popravljive, stoji činjenica

da se nešto mora popraviti. Kriza liberalnih demokracija se ne ističe toliko jako u svakodnevnom životu, no situacija logora i izbjeglica snažno ukazuje na problem koji one imaju kada se prema ljudskom životu odnose kako je navedeno u analizi logora Europe i SAD-a. Srozavanje humanog na humanitarno jedna je od glavnih stvari koje ne valjaju u suvremenom svijetu i bilo kakva istinska promjena morati će se pozabaviti rješavanjem ovog problema i nanovo uspostaviti humano kao nomos.

Agambenu možemo prigovoriti što sam nije ponudio rješenje nego je samo ustvrdio kako je situacija nepopravljiva. Prijedlog nekog novog društvenog rješenja koje ne bi imalo ovu problematiku i onemogućilo povratak totalitarizma uspostavio bi ga kao najvećeg teoretičara današnjice. Ipak, malo tko je uopće uspio izmisliti cijene nove sisteme koji bi bili funkcionalni, čak je i Marx vrlo malo toga napisao o tome kako bi njegov krajnji rezultat zapravo izgledao. Upitno je postoji li uopće utopija u kojoj bi svi problemi čovječanstva biti riješeni no prvi korak prema rješenju problema je njegova identifikacija. Jedna od problematičnih stvari koje su se ovdje mogle uočiti, a da Agamben o njima nije pisao je postojanje i povećanje broja privatnih logora. Privatni logori, osim što ukazuju na proširenje biopolitike na druge sfere, idu u prilog njegovoj teoriji o modernom totalitarizmu. Agambenu ovdje nedostaje jasna analiza ovog fenomena koja bi ga povezala sa odnosom države i kapitalizma. Arendt je o ulozi ekonomije pisala o imperijalizmu, ali Franz Neumann je u *Behemotu* dodatno pokazao snažnu ulogu koju je kapitalizam, kojeg je on nazvao totalni monopolni kapitalizam, odigrao u nacionalsocijalizmu (Neumann, 2012). Ta dva sustava, iako odvojena išla su jedno drugome u korist i to nije nešto što se može zanemariti. Naravno, dok je suvremeni kontekst značajno drugačiji, trebalo bi posvetiti više vremena u razmatranju uloge suvremene ekonomije i na koji način se ona isprepliće sa državom i biopolitikom, te doprinosi potiskivanje humanog u humanitarno.

Prema Agambenu država i pravo su kompletno uništene kategorije kojima nema nade za spas i zbog toga se ne možemo ni izvući iz permanentnog izvanrednog stanja. Trenutno stanje u Europi i SAD-u svakako ide u prilog ideji permanentnog izvanrednog stanja i ukazuje na problem država, i u nešto manjoj mjeri prava. Način na koji su se države u oba prikazana slučaja odnosila prema imigrantima pokazuje problem koji oni imaju. Nadalje, Agamben smatra kako je pravo zagušilo ono što je jednom bila politika i jedino pravo političko djelovanje koje je ostalo ljudima nalazi se

između nasilja i prava. Pravo je jedan od temeljnih elemenata države i dok ono često ide više prema inkrementalnim nego radikalnim promjenama, ne znači nužno da je ono nepromjenjivo. Agamben dobro uviđa problem koji je pravo stvorilo državi i pesmistično zaključuje kako ga nije moguće popraviti. No ovdje kod Agambena uviđamo jedan problem. U *Homo Saceru* jasno govori kako je problem modernog totalitarizma što je sve postalo politika, a kasnije tvrdi kako je pravo uništilo politiku. Ovo bi se moglo interpretirati kao dva paralelna pojma politike, odnosno političkog. Jedno je ono originalno koje donekle nalikuje Rancièrovom nesuglasju. Drugo je moderno i odnosi se na biopolitičko, na politiku koja ne dolazi od naroda već samo od države koja je u krizi, te ono ispražnjava pojmove kao što su ideologija i identitet od sadržaja (Agamben, 2015: 110). Kada piše o narodu govori kako on u sebi sadrži temeljni biopolitički rascjep i podijeljen je na političko tijelo i na nižu klasu koja je izuzeta iz politike i svodi se na goli život. On rješenje vidi u politici koja će zaustaviti sukob između ta dva dijela naroda. Ovako zamršeno razumijevanje političkog je prepreka u pronalaženju rješenja države za Agambena.

Ovdje se ponovno možemo podsjetiti ranije kritike na njegov nedostatak razumijevanje za strukturnu kompleksnost. Nije toliko zamršena politika, koliko je pravo lice naroda. On nije jednostavan fenomen koji se sastoji od samo dva dijela koji će se razriješiti svih problema tako što ih neko djelovanje transformira u savršeno jedinstvo. Ukoliko prihvatimo kompleksnost mnogih podjela koji se nalaze u narodu i međusobnu ponekad i preklapaju i percipiramo kao mrežu koja se vuče na različite strane i stalno bori sa valovima vremena, onda možemo i sukobe unutar naroda prihvatiti kao nešto što jest politika. Iz takve perspektive, pravo se može nanovo definirati i na taj način doprinijeti zacjeljivanju ali i transformiranju države. U tom je slučaju problem u statičnoj strukturi i korištenjem zastarjelih pojmova. Njima možemo ostaviti iste nazive ali bi bilo nužno izmijeniti njihov sadržaj i kontinuirano ih prilagođavati razvitku cijeloga društva. Valovi izbjeglica jedan su od događaja vremena kojima se struktura mora prilagoditi ili će zapasti u još dublju krizu.

Konačno, ono što se može uočiti kod Agambena i njegovih raznih kritičara je ključno razlikovanje u razumijevanju političkoga. Za Arendt je totalitarizam bio nestanak politike, za Agambena je to kada politika prodire u sve, Schmittu je politika razlikovanje prijatelja i neprijatelja, Laclauu je ona sukob i uspostavljanje hegemonije, a Rancièru je prava politika nesuglasje, odnosno trenutak obznanjivanja vlastitog postojanja koje je nezabilježeno ili čak negirano u postojećem poretku.

Zbog ovog različitog razumijevanja svi oni pružaju i različita rješenja. Reći da je logor nomos moderne snažno će ovisiti o tome kako se razumije politika moderne. Ovdje je riječ o teorijskom prijeporu oko kojega se teoretičari ne mogu usuglasiti. Stoga odgovor na pitanje što je zaista nomos suvremenoga svijeta ostaje otvoreno pitanje čiji će odgovor uvijek počivati na specifičnom razumijevanju političkog.

## 5. Zaključak

Politička teorija Giorgia Agambena s razlogom je obuhvatila pažnju mnogih i izazvala polemike. Gradeći dalje na idejama Arendt, Foucaulta, Benjamina i Schmitta razvio je originalnu teoriju punu radikalnih ideja. Sagledava svijet kroz ideju Foucaultovu ideju biopolitike koji proširuje tvrdnjom da ona nije moderni fenomen. Agamben smatra kako su suverenost i biomoć fundamentalno povezani. Elemente ovoga on pronalazi još u antici u figuri homo sacera, a u moderni su oni samo postali snažnije naglašeni. Homo sacer nam pokazuje goli život kao nešto što je stvorila suverenost i što onda drži u izopćenju, pa nam njegovo stalno pojavljivanje kroz povijest pokazuje kontinuitet ove karakteristike suvereniteta.

Schmittu je suveren onaj koji odlučuje o izvanrednom stanju, a za Benjamina je ono postalo pravilo. Ono što se u suvremenom svijetu jest promijenilo od antike, nije biopolitika nego izvanredno stanje koje je postalo permanentno. U permanentnom izvanrednom stanju zakon koji je snazi gubi sadržaj i postaje sila bez značenja. Jednom je samo homo sacer bio napušten od zakona, a danas smo svi napušteni od njega i tako postali homo sacer. Homo sacer je bio isključen iz *biosa* i ostaje mu samo *zoe* koji je ostao izložen suverenoj moći, odnosno izložen smrti, on je uključen kroz svoju isključenost. Tako je ovaj *zoe* politiziran i postao je goli život. On je skriveni temelj same suverenosti i danas je postao dominantna forma života uopće. U idućem koraku, pomoću teorije Hanne Arendt kojoj dodaje biopolitiku, u koncentracijskom logoru pronalazi proizvodnju golog života u najistaknutijoj instanci izvanrednog stanja. Logor je mjesto u kojemu se potpuno gubi razlikovanje između života i prava, on je fizička materijalizacija izvanrednog stanja i ozbiljenje biopolitike koja ulazi u političko i nepolitičko i odlučuje o golom životu, te postaje trajni poredak. U njemu se stvara musselman, živo truplo, u njemu je sve moguće. Svaki takav prostor koji je materijalizacija izvanrednog stanja je za Agambena logor, pa oni nisu

ograničeni na totalitarne poretke i 20. stoljeće. Dapače, upravo se ovdje vidi bliskost demokracije i totalitarizma, u logoru koji nastaje kada se država nađe u trajnoj krizi koju nastoji riješiti tako da preuzme skrb o biološkom životu nacije. Liberalne demokracije danas su u nepopravljivoj krizi, a logor je postao skriveni nomos njihove politike.

Izbjeglica je figura u kojoj najjasnije vidimo ovu krizu. Ponovno od Arendt preuzima ideju izbjeglice koja ima središnju ulogu danas. Agambenu je ona jedina kategorija pomoću koje možemo sagledati političku zajednicu uopće jer je došlo do raspada kategorija čovjeka i građanina u njihovom tradicionalnom smislu. Ipak, ovaj raspad tih tradicionalnih kategorija nije tako očit jer se njih i dalje koristi kao da im se ništa nije dogodilo iako su one uništene. Tako izbjeglica izaziva nervozu jer vodi raskidu identiteta čovjeka i građanina, te rođenja i nacionalnosti koji su još uvijek prisutni. Izbjeglica jasno pokazuje kako nema ona prava koja ima državljanin i stoga jasno pokazuje svoju zastrašujuću bliskost homo saceru, te time i bliskost demokracije i totalitarizma.

Ovo specifično razumijevanje logora i izbjeglica pomoglo nam je bolje razumjeti njihovu situaciju danas, a današnja situacija poslužila je kao test Agambenovih kategorija. Guantanamo je bio i ostao najjasniji primjer Agambenove teorije. Savršeni je prikaz koliko je blizu jedna demokratska država korištenju totalitarnih metoda kada joj izvanredno stanje postane permanentno i ona otvori logor kao izvanjski prostor koji je uključen u njezin poredak i u njemu proizvodi goli život, sve u ime zaštite biološkog života svoje nacije. U zadnjih nekoliko godina Obamina administracija je počela djelovati malo bolje po pitanju snage izvanrednog stanja i tretiranja izbjeglica, no Trumpova administracija je brzo napravila zaokret prema još snažnijoj biopolitici i rasizmu. Politika nulte tolerancije prema ilegalnim imigrantima koja tretira imigrante kao kriminalce, zatvara ih u grozne uvjetima i deportira jasno ukazuje kontrolu populacije totalitarnim metodama. SAD se kao liberalna demokracija zaista nalazi u dubokoj krizi. Zahvaljujući svom političkom sustavu, teško je zamisliti da ona uskoro preko noći postane totalitarna, no s ovakvom snažnom biopolitikom i zajedno sa izvanrednim stanjem SAD lako je povjerovati u Agambenom argument o državi i pravu koju se više ne može popraviti.

Ipak, izbjeglička kriza u Europi je iznenađujuće pokazala optimističnije rezultate. Sama količina logora u Europi je trenutno zastrašujuća, a stanje u njima se često može opisati istim pridjevom.

Cijela je situacija nazvana krizom ponajviše jer su Europljani tako percipirali za sebe. Izbjeglice vidno nemaju prava koja imaju samo građani a jamče se svakom čovjeku i uočili smo različite biopolitičke prakse primjenjivane nad njima. No kao najveći problem ovdje nije bio što je pravo ostalo bez sadržaja, koliko što je ono nedostajalo i nije se uspjelo zahtjevu koji je postavila cijela situacija. U europskim su se logorima češće pronašli činjenica i zbunjenost, nego nestajanje razlikovanja između prava i činjenice. Iako situacije u različitim europskim državama svakako nisu bile iste, unutar EU je bilo i zajedničkih nastojanja nošenja sa situacijom iako ne pretjerano uspješnih. No u ovim logorima se ne nastoje namjerno proizvesti živi leševi. Iako su neki se neki ljudi u njima sigurno našli svedeni na život, to nisu svi. Većina ovih izbjeglica još uvijek ima mogućnost političkog djelovanja u Europi, za razliku od onih u SAD-u. Agambenu izbjeglica zauzima središnju ulogu povijesne svijesti danas, no ove izbjeglice tu ulogu više zauzimaju u smislu u kojem je to napisala Hannah Arendt na kraju *We Refugees* kada je napisala kako politika postaje otvorena za Židove nakon drugog svjetskog rata. Ove izbjeglice mogu djelovati politički i oblikovati svoje živote u Europi. Iako u tradicionalnoj državi i pravu za njih nema predviđenog mjesta nastala je pukotina u kojoj je za njih političko djelovanje postalo moguće. Ono svakako za njih nije jednostavno ali već i sama ta mogućnost i činjenica da se ono događa, pokazuje kako se ove liberalne demokracije možda ipak mogu izvući iz svoje krize.

Unatoč nekim metodološkim nedostacima i kritici ove teorije, primjenjujući ju na ova suvremena događanja u Zapadnom svijetu, pružen je specifičan uvid u ova događanja. Koristeći se teoretskim kategorijama golog života i izvanrednog stanja, odnosno, Agambenovih izbjeglica i logora, pokazalo se kako je problematika ljudskih prava danas slabo napredovala od onda kada je o njima pisala Hannah Arendt. Biopolitika se pokazala kao sveprisutna na Zapadu i kao nešto što onda ima značajne negativne posljedice za izbjeglice. Ovako sagledano stanje izbjeglica i logora pokazalo se kao snažan indikator krize liberalnih demokracija danas. No pokazalo se i kako Agambenove kategorije nisu toliko univerzalne koliko on tvrdi da jesu. Ako se i složimo da su svi ovi logori prostorna manifestacija izvanrednog stanja, pokazalo se kako oni nisu svi u suštini isti jer ako nemaju svi isti cilj, svesti čovjeka na goli život i u konačnici ga pretvoriti u musselmana, onda oni nisu svi isti. Za privatni logor je također puno teže reći da odgovara tom opisu jer njegov konačni cilj je profit. Također, samo postojanje privatnih logora, iako se može razumjeti kao indikator da je biopolitika preuzela sve aspekte naših života, njemu u pozadini primarno leži logika profita što



ga čini drukčijim. Iako će za profit po potrebi i svesti nekoga na goli život, privatni logori funkcioniraju tako što preuzimaju taj posao od države koja se njime ne želi baviti, i jednom kao ju preuzme privatni sektor država se ne zamara previše sa njegovim postojanjem i djelovanjem. Figura izbjeglice pak možda nešto više odgovara originalnom opisu, ona zaista postaje jedna puno važnija figura danas nego što joj se inače pridaje važnosti. Izbjeglica je uvijek tako blizu da postane homo sacer, no pokazalo se kako je i mogući nositelj pozitivne promjene u krizi demokracije.

Kada raspravljaju o istim fenomenima, Hannah Arendt ne radi istu grešku kao i Agamben po pitanju metodologije pa je njezino razumijevanje logora i izbjeglica može lakše primijeniti na analizu suvremene situacije. Većinu je logora danas lako okarakterizirati kao totalitarnu metodu koja je nadživjela njegov pad iako se brojni spomenuti ovdje možda i ne bi mogli tako okarakterizirati. Također, njezin pogled na problematiku ljudskih prava i problem izbjeglica nije nimalo izgubio na aktualnosti pa mnogima ona ostaje kao draži teoretski okvir. Agamben je pokušao njezinu teoriju odvesti korak dalje. Donekle je u tome i uspio, no nije ju uspio potpuno nadići jer njezina teorija i dalje ostaje kao aktualni teoretski okvir za razumijevanje problema izbjeglica i logora u različitim kontekstima. Unatoč tome, Agambenova je teorija, iako nesavršena, pružila nove i korisne načine sagledavanja suvremenih problema.

Razumijevanje logora kao preživjelog elementa totalitarizma u konačnici nam je jednako važno kao i Agambenova tvrdnja o propadanju tradicionalnih kategorija. Moramo biti svjesni obje ove tvrdnje ukoliko želimo vratiti ljudska prava sa humanitarnog na humano. Tradicionalne kategorije nužno je nanovo ispuniti sadržajem koji je u skladu sa duhom vremena. Država i pravo nisu nepovratno narušeni koliko su zastarjeli i ne mogu se adekvatno nositi sa problemima s kojima se susreće, te stoga i lako zapada u korištenje totalitarnih metoda. Potrebno je prihvatiti politiku kao nešto što ne pripada samo nekima, već u nju istinski uključiti sve. To neće razriješiti sve probleme čovječanstva ali će biti prvi korak prema ljudskim pravima za čije ostvarenje neće biti potrebno posjedovanje valjane putovnice.

## 6. Literatura

American Civil Liberties Union. (2019). Guantánamo Bay Detention Camp. <https://www.aclu.org/issues/national-security/detention/guantanamo-bay-detention-camp> Pristupljeno: 18 svibnja 2019.

Agamben, Giorgio (2006). *Homo Sacer: suverena moć i goli život*. Zagreb: Multimedijalni institut.

Agamben, Giorgio (2008a). *Izvanredno stanje*. Zagreb: Deltakont.

Agamben, Giorgio (2008b). *Ono što ostaje od Auschwitz: arhiv i svjedok*. Zagreb: Grafomark.

Agamben, Giorgio (2015). *Zapisi o politici: sredstva bez cilja*. Zagreb: Politička kultura.

Agustín, Óscar García i Jørgensen, Martin Bak (2019). *Solidarity and the “Refugee Crisis” in Europe*.

Amnesty International. (2016c). Female refugees face physical assault, exploitation and sexual harassment on their journey through Europe. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/> Pristupljeno: 21 svibnja 2019.

Amnesty International. (2016a). Greece: Refugees detained in dire conditions amid rush to implement EU-Turkey deal. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/04/greece-refugees-detained-in-dire-conditions-amid-rush-to-implement-eu-turkey-deal/> Pristupljeno: 20. svibnja 2019.

Amnesty International. (2016b). *Hotspot Italy: How EU’s flagship approach leads to violations of refugee and migrant rights*. London: Amnesty International.

Amnesty International. (2016d). Nowhere safe: Refugee women on the Greek islands live in constant fear. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/06/refugee-women-on-the-greek-islands-live-in-constant-fear/> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Amnesty International. (2015). Greece: Refugees attacked and in ‘hellish conditions’ on Kos. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/09/greece-refugees-attacked-and-in-hellish-conditions-on-kos/> Pristupljeno: 20. svibnja 2019.

Amnesty International. (2017). Lesvos: Symbolic protest from refugees caught in the net of the EU-Turkey deal. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/07/lesvos-symbolic-protest-from-refugees-caught-in-the-net-of-the-eu-turkey-deal/> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Amnesty International. (2019). Croatia: EU complicit in violence and abuse by police against refugees and migrants. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/03/croatia-eu-complicit-in-violence-and-abuse-by-police-against-refugees-and-migrants/> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Arbogast, Lydie (2016). *Migrant detention in the European Union: a thriving business*. Migreurop/Rosa Luxemburg Stiftung–Brussels Office.

Arendt, Hannah (2007). We Refugees. U: J. Kohn i R. H. Feldman (ur), *The Jewish Writings* (pp. 264–274). New York: Schocken books.

Arendt, Hannah (2015). *Izvori totalitarizma*. Zagreb: Disput.

Bochenek, Michael Garcia (2019). Trump’s Family Separation Affected ‘Thousands’ More Children Than Previously Known. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/news/2019/01/18/trumps-family-separation-affected-thousands-more-children-previously-known> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Brundy, Michelle-Irene (2008). *Hannah Arendt: intelektualna biografija*. Zagreb: Sandorf.

Clayton, Jonathan i Holland, Hereward (2015). Over one million sea arrivals reach Europe in 2015. *UNHCR*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/news/latest/2015/12/5683d0b56/million-sea-arrivals-reach-europe-2015.html>

Cowell, Alan (1991). Crestfallen Albanians Speak of Death. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1991/08/11/world/crestfallen-albanians-speak-of-death.html>  
Pristupljeno: 18. svibnja 2019.

Ek, Richard (2006). Giorgio Agamben and the spatialities of the camp: an introduction. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88(4), 363–386.

Foucault, Michel (1994). *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.

Frelick, Bill (2018). Trump on Asylum Seekers: Hysterical, Shortsighted, Wrong. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/news/2018/10/21/trump-asylum-seekers-hysterical-shortsighted-wrong> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Frenzen, Niels (2011). 20th Anniversary of the Arrival at Bari, Italy of 15,000 Albanian Boat People. Retrieved. *Migrants At Sea*. <https://migrantsatsea.org/2011/07/29/20th-anniversary-of-the-arrival-at-bari-italy-of-15000-albanian-boat-people/> Pristupljeno: 18. svibnja 2019.

Global Detention Project. (2016). United States Immigration Detention Profile. Global Detention Project. <https://www.globaldetentionproject.org/countries> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Global Detention Project. (2019). Mapping the World of Immigration Detention. Global Detention Project. <https://www.globaldetentionproject.org/> Pristupljeno: 20. svibnja 2019.

Holmes, Seth M. i Castañeda, Heide (2016). Representing the “European refugee crisis” in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death: Representing the “European refugee crisis.” *American Ethnologist*, 43(1), 12–24.

Human Rights Watch. (2015b). France: Migrants, Asylum Seekers Abused and Destitute. <https://www.hrw.org/news/2015/01/20/france-migrants-asylum-seekers-abused-and-destitute>  
Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Human Rights Watch. (2015a). Greece: Chaos, Insecurity in Registration Center. <https://www.hrw.org/news/2015/10/12/greece-chaos-insecurity-registration-center> Pristupljeno: 20. svibnja 2019.

Human Rights Watch. (2011). Getting Away with Torture | The Bush Administration and Mistreatment of Detainees. <https://www.hrw.org/report/2011/07/12/getting-away-torture/bush-administration-and-mistreatment-detainees> Pristupljeno: 18. svibnja 2019.

Human Rights Watch. (2016). Italy: Children Stuck in Unsafe Migrant Hotspot. <https://www.hrw.org/news/2016/06/23/italy-children-stuck-unsafe-migrant-hotspot> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Human Rights Watch. (2017). Spain: Migrants Held in Poor Conditions. <https://www.hrw.org/news/2017/07/31/spain-migrants-held-poor-conditions> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Human Rights Watch. (2018). US: Separated Families Report Trauma, Lies, Coercion. <https://www.hrw.org/news/2018/07/26/us-separated-families-report-trauma-lies-coercion>  
Pristupljeno: 22. svibnja 2019.

Inter-American Commission on Human Rights. (2015). *Towards the closure of Guantanamo*. Washington, DC: Inter-American Commission on Human Rights.

Italian Coalition for Civil Liberties and Rights. (2018). Severe human rights violations found at Lampedusa hotspot. <https://cild.eu/en/2018/03/12/severe-human-rights-violations-found-at-lampedusa-hotspot/> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

Jenkins, Fiona (2004). Bare life: Asylum-seekers, Australian politics and Agamben's critique of violence. *Australian Journal of Human Rights*, 10(1), 79–95.

Kurelić, Zoran (2009b). Globalni logor. *Politička misao*, 46(4), 9–17.

Kurelić, Zoran (2009a). Telos of the Camp. *Politička Misao*, 46(3), 141–156.

Laclau, Ernesto (2007). Bare Life or Social Indeterminacy? U: M. Calarco i S. DeCaroli (ur.), *Giorgio Agamben: Sovereignty and Life*. Stanford, California: Stanford University Press.

Long, Clara (2019). ICE Force-feeding Immigrant Detainees on Hunger Strike. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/news/2019/02/01/ice-force-feeding-immigrant-detainees-hunger-strike> Pristupljeno: 21. svibnja 2019.

López, Victoria (2019). Rampant Abuses in Immigration Detention Prove ICE Is Rotten to the Core. *American Civil Liberties Union*. <https://www.aclu.org/blog/prisoners-rights/rampant-abuses-immigration-detention-prove-ice-rotten-core> Pristupljeno: 22. svibnja 2019.

Mader, Matthias i Schoen, Harald (2019). The European refugee crisis, party competition, and voters' responses in Germany. *West European Politics*, 42(1), 67–90.

Majcher, Izabella i Flynn, Michael (2018). *Harm Reduction in Immigration Detention: A Comparative Study of Detention Centres in France, Germany, Norway, Sweden, and Switzerland*. Geneva: Global Detention Project.

Mills, Catherine (2019). Agamben, Giorgio. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://www.iep.utm.edu/agamben/> Pristupljeno: 20. svibnja 2019.

Neumann, Franz (2012). *Behemot: struktura i praksa nacionalsocijalizma: 1933-1944*. Zagreb: Disput.

Owens, Patricia (2009). Reclaiming 'Bare Life'?: Against Agamben on Refugees. *International Relations*, 23(4), 567–582.

Rancière, Jacques (2004). Who Is the Subject of the Rights of Man? *South Atlantic Quarterly*, 103(2–3), 297–310.

Raulff, Ulrich (2004). An Interview with Giorgio Agamben. *German Law Journal*, 5(5), 609–614.

Schmitt, Carl (2005). *Political theology: four chapters on the concept of sovereignty* (University of Chicago Press ed). Chicago: University of Chicago Press.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2019). Thanatos. U: *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Thanatos-Greek-mythology> Pristupljeno: 14. svibnja 2019.

Tyler, Jasmine L. (2019). Public Comment Session: Immigration Detention Centers and Treatment of Immigrants. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/news/2019/04/12/public-comment-session-immigration-detention-centers-and-treatment-immigrants-0> Pristupljeno: 22. svibnja 2019.

UN Office of the High Commissioner for Human Rights. (2018). OHCHR | UN experts to US: “Release migrant children from detention and stop using them to deter irregular migration.” <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23245&LangID=E> Pristupljeno: 22. svibnja 2019.

UNHCR. (2019a). UNHCR Statistics - The World in Numbers. <http://popstats.unhcr.org> Pristupljeno: 16. svibnja 2019.

UNHCR. (2019b). Desperate Journeys - Refugees and migrants arriving in Europe and at Europe's borders. *UNHCR*. <https://www.unhcr.org/desperatejourneys/> Pristupljeno: 19. svibnja 2019.

## Logor i izbjeglice u Agambenovoj političkoj teoriji

### Sažetak

Ovaj rad bavi se političkom teorijom Giorgia Agambena koji logor Hanne Arendt sagledava kroz biopolitičku perspektivu, pa tvrdi kako je srž Auschwitza i suvremenih izbjegličkih logora ista jer oba svode čovjeka na goli život. On smatra da je izvanredno stanje postalo permanentno, te daje originalni način razumijevanja problema suvremene nacije-države. 21. stoljeće je okarakterizirano kontinuiranim porastom broja izbjeglica na Zapadu, pa tako i izbjegličkih logora. Europa se pronašla u izbjegličkoj krizi, a američki problemi sa lošim tretiranjem imigranata ponovno su zaokupili pažnju svjetske javnosti. S obzirom na trenutna događanja na Zapadu ovim se radom nastoji preispitati Agambenova teorija, te ujedno pružiti bolje razumijevanje problema logora i izbjeglica danas. Nakon detaljnog prikaza Agambenove političke teorije, istražuju se različita izvješća o stanju u izbjegličkim logorima u Europi i SAD, te se daje kritički osvrt ove teorije u odnosu na suvremena zbivanja. Uvid u različita izvješća ukazuje na krizu liberalnih demokracija o kojoj govori Agamben ali se otkriva i problematika u Agambenovoj teoriji koja ide protivno njegovoj tvrdnji o istoj srži svakog logora. Izbjeglica se pokazuje kao važna figura koja može biti nositelj pozitivne promjene, a uviđa se i potreba za promjenom političkog djelovanja u društvima Zapada.

Ključne riječi: logor, izbjeglice, Giorgio Agamben, Hannah Arendt, izbjeglička kriza

## Camp and refugees in Agamben's political theory

### Summary

This thesis deals with Giorgio Agamben's political theory that looks at Hannah Arendt's camp through a biopolitical perspective and claims that the essence of Auschwitz and contemporary refugee camps is the same as they both reduce a human being to naked life. He believes that the state of exception has become permanent and gives an original way of understanding the problems



of the contemporary nation-state. 21<sup>st</sup> century is characterized by continual growth of refugee numbers in the West and therefore also of refugee camps. Europe found itself amidst a refugee crisis and American problems of poor treatment of immigrants have once again fallen to world's attention. Considering the current developments in the West, this paper aims to re-examine Agamben's theory, as well as provide a better understanding of problems of today's camps and refugees. Following a detailed exposition of Agamben's political theory, various reports of the conditions in refugee camps in Europe and the USA are being examined, and a critical review of this theory is being given considering these contemporary events. Insights from these various reports points to a crisis of liberal democracies that Agamben speaks of, but also shows issues with his theory and goes against his claim that all camps have the same essence. Refugee is being shown as an important figure which can be the bearer of positive change, also, a need for a change in the political action in Western societies is being indicated.

Key words: camp, refugees, Giorgio Agamben, Hannah Arendt, refugee crisis